

Alfred Mozer (1905 – 1979)

Portret van een strijdvaardig Europeaan

Bachelor werkstuk

P.J. Weller
Jozef Israelsplein 7
2596 AS Den Haag
Tel: 070-3281490
Email: wellerrest@hotmail.com
p.j.weller@umail.leidenuniv.nl
Studentnummer: 0591785

Begeleiders:
Dr. P.G.C. Dassen
Drs. J.J.M. Penders
Opleiding Geschiedenis
Universiteit Leiden

December 2010

Inhoud	pagina
Inleiding	3
Hoofdstuk 1: De vormende jaren (1905-1945)	6
(1.1) Jeugd in München	6
(1.2) Journalist in Kassel en Emden	7
(1.3) Vluchteling in Amsterdam	9
(1.4) Onderduiker in Poortugaal	10
Hoofdstuk 2: De Amsterdamse jaren (1945-1958)	13
(2.1) Intro	13
(2.2) Mozer en de normalisering van de Duits-Nederlandse betrekkingen	14
(2.3) De idealist voor een federaal Europa	15
(2.4) De pragmaticus bij de Europese Integratie	16
(2.5) Zendeling in Duitsland	18
(2.6) In conflict met de SPD	20
(2.7) Terugblik	22
Hoofdstuk 3: De Brusselse jaren (1958-1970)	23
(3.1) Intro	23
(3.2) Mozers werkwijze	24
(3.3) Zijn bijdrage aan het Gemeenschappelijk Landbouw Beleid	27
(3.4) Strijder strijd tegen het neonationalisme.	31
(3.5) Afscheid van Brussel	33
(3.6) Terugblik	34
Hoofdstuk 4: De Achterhoekse jaren (1970-1979)	36
(4.1) Intro	36
(4.2) Adviseur van Mansholt / EEG	36
(4.3) Mozers oude en nieuwe netwerk	37
(4.4) Bestuurder in de Euregio	39
(4.5) Afscheid van de PvdA	41
(4.6) De laatste maanden	43
(4.7) Terugblik	44
Conclusies	46
Literatuurlijst	49

Inleiding

‘U bent de meest merkwaardige kabinetschef die we hier ooit gehad hebben’. Aldus President Rey van de Europese Commissie in maart 1970 in zijn feestrede ter gelegenheid van de pensionering van Alfred Mozer als kabinetschef van landbouwcommissaris Mansholt in Brussel.¹

Wie was deze ‘merkwaardige kabinetschef’?

Alfred Mozer werd geboren in München in 1905. Daar maakte hij na de Eerste Wereldoorlog in 1918-1919 de revolutionaire woelingen mee en in 1923 de Hitler-putsch. Hij werd actief in de socialistische beweging, als journalist en als politicus, waarbij hij zich in het openbaar zeer fel uitsprak tegen het opkomend nationaalsocialisme. Al kort na de machtsovername in 1933 vluchtte hij naar Nederland, waar hij zich aansloot bij de SDAP en bij groeperingen van Duitse politieke vluchtelingen. Gedurende de bezetting dook hij onder.

Direct na de oorlog spande Mozer zich in voor een herstel van de betrekkingen tussen Duitsland en Nederland, en daarnaast - in een breder kader - voor een volwaardige positie van Duitsland in een door hem als noodzakelijk gezien geïntegreerd Europa. Hij was ook nauw betrokken bij de eerste naoorlogse initiatieven die moesten leiden naar een federatief Europa.

In 1946 werd hij lid van de nieuw opgerichte PvdA, waarvan hij van 1948 tot 1958 de zeer actieve internationaal secretaris was.

In 1950 verwierf hij het Nederlandse staatsburgerschap.

Op grond van zijn brede politieke belangstelling, zijn journalistieke kwaliteiten en zijn uitgebreide contacten in het buitenland, vroeg Sicco Mansholt hem in 1958 als zijn kabinetschef in het landbouwcommissariaat van de net opgerichte Europese Economische Gemeenschap (EEG) te Brussel. In die functie kwamen Mozers bijzondere kwaliteiten volledig tot hun recht: hij was een extraverte persoonlijkheid en een netwerker pur sang. Velen getuigen ervan dat hij ‘iedereen kende’. De routinematige plichten van een kabinetschef liet hij bij voorkeur aan anderen over. Hij was humoristisch, sociaal voelend en hij kon boeiende brieven en artikelen schrijven. Samen met Mansholt en diens staf slaagde hij erin het Europees landbouwbeleid vorm te geven, en compromissen te vinden in een omgeving waar elk van de lidstaten de nationale belangen doorgaans voorop stelde. Vooral in Duitsland, waar felle weerstand tegen het Europese landbouwbeleid bestond, had hij tot op het hoogste niveau belangrijke contacten en aanmerkelijke invloed. Naast de specifieke landbouwproblematiek was Mozer ook zeer betrokken bij de algemene politieke

¹ Geciteerd in: A.Mozer-Ebbinge, R.Cohen (red.), *Alfred Mozer, gastarbeider in Europa* (Zutphen 1980) 52.

ontwikkelingen van de EEG, en in de richtingenstrijd tussen supranationale en intergouvernementele krachten.

Na zijn pensionering in 1970 vestigde Mozer zich in de Achterhoek en gaf daar onder meer een krachtige impuls aan de ontwikkeling van de Euregio, het samenwerkingsorgaan tussen de oostelijke gewesten van Nederland en die in het westen van Duitsland. Hij zag dat als een voorbeeld van *bottom-up* Europese integratie. Tragisch in die periode was zijn conflict met Nieuw Links over de politieke richting van de PvdA, dat leidde tot zijn uittreden uit de PvdA in 1972. Mozer overleed in 1979. Ter herinnering beeldhouwde koningin Beatrix - met wie Mozer een vriendschappelijke band had - zijn markante kop, die tot op heden het Euregiohuis in Gronau siert.

Het leven en werk van Mozer beschouwend, wil ik twee aspecten nader bekijken. Op de eerste plaats is er de vraag naar zijn motieven en doelstellingen. Wat dreef hem om telkens weer de strijd aan te gaan en wat was daarin de rode draad? Maar daarnaast wil ik onderzoeken wat Mozer in zijn handelen zo ‘merkwaardig’ maakte. Hoe werkte hij en op welke manier kon hij zowel onconventioneel als effectief zijn?

Dit onderzoek is grotendeels gebaseerd op het uitgebreide ‘*Mozer Archief*’ dat berust bij het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) in Amsterdam. Dit archief beslaat bijna 3 meter en omvat 140 mappen, voornamelijk met Mozers correspondentie, artikelen en lezingen. Verder zijn er een drietal publicaties over Mozer. Op de eerste plaats het boek ‘*Alfred Mozer, gastarbeider in Europa*’, in 1980 uitgegeven door zijn weduwe, met een selectie van artikelen en lezingen van Mozer zelf.² Daarnaast zijn er twee korte levensbeschrijvingen. De eerste is van de hand van L.Metzemaekers, in 1970 bij gelegenheid van Mozers pensionering uitgegeven als brochure van de Europese Beweging.³ Een tweede, meer recent artikel van F.Wielenga, dateert uit 1991.⁴ Beiden hebben ook geput uit het Mozer archief en hebben daarbij relatief veel aandacht besteed aan Mozers vooroorlogse geschiedenis.

Deze studie wil meer de nadruk leggen op Mozers naoorlogse activiteiten en daarbij méér dan bij Metzemaekers en Wielenga de aandacht richten op de manier van werken van Mozer en op de interacties met zijn omgeving, zoals die bewaard gebleven zijn in

² A.Mozer-Ebbinge, R.Cohen (red), *Alfred Mozer, gastarbeider in Europa* (Zutphen 1980).

³ L.A.V.Metzemaekers, *Alfred Mozer - Hongaar, Duitser, Nederlander, Europeaan* (brochure, uitgave van de Europese Beweging in Nederland, Den Haag 1970).

⁴ F.Wielenga, Alfred Mozer: Europeaan en democraat, in: *Het twaalfde jaarboek voor het democratisch socialisme* (Amsterdam 1991) 132-164.

correspondentie, interviews en krantencommentaren. Gezien de noodzakelijk beperkte omvang van de studie, zal moeten worden volstaan met het beschrijven van de hoofdlijnen, maar aangevuld met voldoende details om Mozers unieke werkwijze te kunnen illustreren.

De indeling van de studie is grotendeels chronologisch: eerst een kort hoofdstuk over de periode tot 1945, gevolgd door drie langere hoofdstukken over Mozers naoorlogse activiteiten, respectievelijk getiteld: de Amsterdamse jaren (Mozer als PvdA internationaal secretaris), de Brusselse jaren (Mozer als kabinetschef van Mansholt) en de Achterhoekse jaren (Mozer in zijn zeer actieve pensioenjaren).

In 1985 openden koningin Beatrix en prins Claus het eerste eigen gebouw van het EUREGIO-secretariaat.

Koningin Beatrix bood daarbij een door haar zelf vervaardigd bronzen borstbeeld van Alfred Mozer aan.

(bron: <http://www.euregio.de/cms/publish/content/showpage.asp?themeid=41>)

Hoofdstuk 1: De vormende jaren (1905-1945)

Het Mozer archief in het IISG opent met een aantal handgeschreven bladen met daarop de indeling in hoofdstukken van wat Mozers memoires hadden moeten worden. Velen drongen erop aan dat hij die na zijn pensionering in 1970 zou gaan schrijven. Hij is eraan begonnen, maar andere bezigheden kregen prioriteit en bij zijn overlijden in 1979 was het manuscript nog pas gevorderd tot 1923, de periode dat hij in München woonde.⁵

(1.1) Jeugd in München.

Alfred Mozer werd in 1905 in München geboren. Zijn vader was daar als gastarbeider vanuit Hongarije terechtgekomen en trouwde een Duitse vrouw: Johanna Wagner. Hij werkte als leerlooier bij een handschoenenfabriek, zijn vrouw was thuisnaaister voor een sportzaak. Behalve zoon Alfred hadden ze nog een dochter, drie jaar jonger. Het gezin woonde in een tweekamerwoning in een huurkazerne in een arbeiderswijk. Omdat beide ouders werkten, konden ze behoorlijk rondkomen. Alfred beschreef zijn vader later als fatsoenlijk, plichtsbewust, nuchter en ironisch. Hij was actief lid van de socialistische partij SPD en bovendien vakbondbestuurslid. Bestuursvergaderingen vonden in de woonkeuken plaats, waar ook Alfreds bed stond, zodat hij vaak in slaap viel met verhalen van Marx en Lasalle in plaats van die van Grimm en Andersen. Op school kon Alfred goed meekomen, hij was leergierig en een boekenwurm. Een relatief onbezorgde vroege jeugd.

Dat alles veranderde door de Eerste Wereldoorlog. Zijn vader, die een verzoek tot naturalisatie in aanvraag had, werd in Duitse dienst geroepen en vertrok in 1915 naar het westelijk front. Zijn moeder verloor haar werk en dit bracht geleidelijk aan armoede in het gezin. Daarin was het gezin geen uitzondering, in heel München was een groeiend voedselgebrek en tegen het eind van de oorlog braken regelmatig voedselrellen uit. De langdurige afwezigheid van vader leidde ook tot verwijdering tussen de beide ouders, na de oorlog zouden ze scheiden.

Het einde van de oorlog bracht de ineenstorting van het Keizerrijk. In Berlijn werd de republiek uitgeroepen en op verschillende plaatsen in Duitsland deden revolutionaire groeperingen een greep naar de macht. In München werd de koning afgezet en werd eerst de Beierse Vrijstaat en later de links-radicalen Radenrepubliek uitgeroepen, die in het voorjaar

⁵ IISG, archief Mozer, inv.nr.1. Behalve deze onvoltooide schriftelijke memoires heeft Mozer ook in enkele redevoeringen over zijn levensloop verteld. De laatste maal was dat op een bijeenkomst in Brussel in januari 1979. De tekst daarvan, met bandrecorder opgenomen, is te vinden in de herinneringsbundel: Mozer-Ebbinge (red), *Alfred Mozer, gastarbeider*, 27-53. Voor dit hoofdstuk is daarnaast gebruikt gemaakt van: Metzemaekers, *Alfred Mozer* en van Wielenga, *Alfred Mozer*.

van 1919 door ingrijpen van rechtse vrijkorpsen bloedig aan haar eind kwam. Dit alles maakte grote indruk op de amper 14-jarige Mozer. Wat hem daarbij trof, zowel bij revolutionair links en later ook bij contrarevolutionair rechts, was hun leuze om ‘*das System zu überwinden*’. Zijn ervaringen met de praktijk daarvan opgedaan, brachten hem tot een overtuiging die hij zijn leven lang zou behouden. Want, zo schreef hij in zijn ontwerpmemoires: ‘*seither habe ich Scheu vor System-Überwinder*’.⁶

Het eind van de oorlog viel ook samen met het eind van zijn schoolopleiding. Hij kreeg een driejarig contract als leerling-textielarbeider, in combinatie met één dag per week verdere scholing. Hij was toen al lid van de *Sozialistische Arbeiter Jugend (SAJ)* en werd al op zijn zeventiende voorzitter van één van de afdelingen daarbinnen. De jeugdbeweging hield zich vooral bezig met culturele vorming, vanuit een idealistische perspectief (‘*nie wieder Krieg*’). Alfred schreef in het verenigingsblad en bezocht SPD partijbijeenkomsten. In de broederstrijd tussen de gematigde ‘meerderheidssocialisten’ en de radicale onafhankelijke socialisten koos hij net als zijn vader voor de gematigden.

In de zomer van 1922 eindigde zijn leerperiode, maar hij kreeg daarna geen vaste baan aangeboden. Het was een tijd van stijgende inflatie en dalende economische activiteit. Mozer beschreef later de algemene stemming in die dagen als moedeloos. Hij besloot om München te verlaten en trok gedurende enkele maanden rond als *Wanderbursche*. Terug in München nam hij allerlei los werk aan. Hij werd er getuige van de opkomst van Hitler. Daarover vertelde hij later:

‘In 1923 heb ik in München de eerste opstand van Hitler samen met Ludendorff nog meegemaakt. Ik hoorde bij het groepje dat die eerste beginnelingen van het nationaal-socialisme bestreed. Ik heb de demonstraties meegemaakt; ik herinner mij de eerste ontmoetingen met Hitler, op straat, toen hij met een stel van zijn kornuiten liep met een grote herdershond achter zich en ik heb toen natuurlijk niet kunnen begrijpen en vermoeden, wat daaruit later nog zou gaan voortvloeien’.⁷

Zijn strijd tegen het nationaalsocialisme, hier in München op achttienjarige leeftijd begonnen, zou de komende jaren zijn leven gaan beheersen.

(1.2) Journalist in Kassel en Emden (1924-1933)

In 1924 bloeide de Duitse economie weer op en Mozer vertrok naar Kassel waar hij een baan kon krijgen in een textielonderneming. In het huis waar hij in de kost was, woonde ook een

⁶ IISG, archief Mozer, inv.nr. 1, 23.

⁷ Mozer-Ebbinge (red), *Alfred Mozer, gastarbeider*, 29.

journalist van het sociaaldemocratische *'Kasseler Volksblatt'*. Op diens voorspraak kwam hij daar op proef in dienst. Hij bleek geschikt, het was het begin van een levenslange passie voor de journalistiek.

In 1926 werd hij gedurende enkele maanden door de krant uitgeleend als secretaris van Oberbürgermeister Philipp Scheidemann, de oud-Rijkskanselier die in 1918 de Republiek had uitgeroepen, maar op een politiek zijspoor gezet was vanwege zijn aanhoudende verzet tegen de Versailles-akkoorden. Mozer raakte al snel in hem teleurgesteld toen hij in diens werkkamer 'een boekenkast vond die werkelijk zeer armzalig was ten aanzien van socialistische of andere serieuze literatuur, maar wel vol stond met detectives'.⁸

In 1928 solliciteerde Mozer met succes naar de positie van hoofdredacteur van het SPD weekblad *'Der Volksbote'* te Emden. Het waren moeilijke tijden voor de Duitse sociaaldemocratie. De internationale economische crisis, in combinatie met de zware lasten van de herstelbetalingen, vormde een vruchtbare voedingsbodem voor het opkomend nationaalsocialisme, waartegen de sociaaldemocraten, gehandicapt door een sterk verdeeld links, maar weinig konden uitrichten. Alfred Mozer en zijn krant behoorden bij de diegenen die het debat met de nazi's vol aangingen. Zijn kracht werd het politiek pamflet en de politieke redevoering. Bekend werd een artikel van zijn hand in oktober 1932, getiteld: *'Herhören, Hitler'*, waarin hij Hitler rechtstreeks uitdaagde tot een debat en aankondigde daarbij zijn eigen aanhang mee te zullen nemen:

'Ich verspreche Ihnen, dass es ausgesuchte, prächtige Kerle aus allen Teilen Ostfrieslands sein werden. Blonde Friesen sollen es sein: blondhaariger als Sie, Herr Hitler'.⁹

Daarnaast was hij lid van de gemeenteraad van Emden voor de SPD en een veelgevraagde en populaire spreker op de vele lokale partijbijeenkomsten, soms meerdere malen per week. Na de machtsovername van januari 1933 werd de stemming bij deze bijeenkomsten steeds grimmiger. Zo werd in Ditzum in februari op de pamfletten van de aankondiging van het debat vermeld *'Uniformierte Nationalsozialisten haben keinen Zutritt'*.¹⁰ Vaak kon hij na een lezing slechts onder politiegeleiding de zaal verlaten. Mozer herinnerde zich later één specifieke bijeenkomst, die was aangekondigd als een keuze: *'Mozer oder Hitler?'*. Ondanks intensieve naspeuringen ter plaatse kon Mozer, jaren na de oorlog, tot zijn spijt de originele

⁸ Mozer-Ebbinge (red), *Alfred Mozer, gastarbeider*, 31.

⁹ IISG, archief Mozer, inv.nr. 15; volledige tekst ook in: Mozer-Ebbinge, *Alfred Mozer, gastarbeider*, 11-14.

¹⁰ IISG, archief Mozer, inv.nr. 15, verslag 25/2/1933.

bron van deze aankondiging niet meer achterhalen.¹¹ Wel mocht hij graag de anekdote vertellen van een Amerikaanse journalist, die na het horen van zijn verhaal over ‘*Mozer oder Hitler?*’ hem gevraagd had: ‘en...wie is het uiteindelijk geworden?’¹²

Na de Rijksdagbrand, eind februari 1933, werd er huiszoeking bij Mozer gedaan en werd zijn paspoort ingenomen, zodat hij niet langer legaal de grens over kon. Dat beperkte zijn mogelijkheden tot rechtstreekse contacten met SDAP geestverwanten in Groningen, bij wie hij voorheen regelmatig te gast was en die hij ook enkele malen naar Emden had uitgenodigd voor verkiezingsbijeenkomsten. Intimidaties en dreigementen tegen zijn persoon en zijn krant namen verder toe. In de gemeenteraad werd hij geboycot en in april 1933 zag *Der Volksbote* zich gedwongen zijn uitgave te staken. Dit tot vreugde van zijn nazi tegenstanders, die daarmee een einde zagen komen aan wat zij noemden ‘...*dieses Hetzblatt ... mit seinen Verleumdungen*’.¹³ Mozer zelf werd een tijd lang in hechtenis genomen door de SA, maar daaruit bevrijd door leden van de *Stahlhelm*, niet uit sympathie voor Mozers ideeën, maar omdat men het nog méér oneens was met de gewelddadige wijze van optreden van de SA. Later waarschuwden zij Mozer dat hij nu beter kon verdwijnen, omdat een volgende arrestatie wel eens fataal kon worden.

Na het aannemen van de Machtigingswet van maart 1933, die het einde van Weimar bezegelde, besloot Mozer het land te verlaten. Na enkele weken van rondzwerven, lukte het hem ten slotte om met behulp van zijn Groningse SDAP vriend Herman Molendijk bij Ter Apel de grens over te komen. Hij bleef enige tijd in Groningen en leerde daar Ali Ebbinge kennen, die na de oorlog zijn vrouw zou worden. Molendijk nam hem mee naar de Pinksterbijeenkomst van de SDAP in Vierhouten. Daar kwam hij in contact met Koos Vorrink, de voorzitter van de AJC, de socialistische jeugdbeweging van de SDAP, die hem overhaalde naar Amsterdam te komen.

(1.3) Vluchteling in Amsterdam (1933-1940)

In Amsterdam kwam Mozer te werken bij een comité, opgericht door de SDAP en de socialistische vakbeweging NVV, dat zich bekommerde om de politieke vluchtelingen uit Duitsland. Voor zijn inkomen was hij afhankelijk van de steun die door vrijwillige bijdragen van SDAP en NVV leden was opgebracht. Het was hetzelfde steunbedrag dat ook Nederlandse werklozen kregen. Mozer sprak daar later vaak zijn erkentelijkheid over uit,

¹¹ IISG, archief Mozer, inv.nr.5. correspondentie over aankondiging in Nazi-blad in Oldenburg.

¹² Metzemaekers, *Alfred Mozer*, 11.

¹³ IISG, archief Mozer, inv.nr. 130, *Ostfriesische Tageszeitung*, 12/4/1933.

evenals over de Amsterdamse vreemdelingenpolitie die hem steeds zeer correct behandelde.

Hij slaagde erin op verschillende manieren clandestiene contacten met geestverwanten in Duitsland te onderhouden, waarbij ook Ali Ebbinge een rol speelde. Zij trad op als koerierster en bracht boodschappen van en naar Duitsland.¹⁴ In het SDAP blad *Socialisme & Democratie (S&D)* schreef hij op basis van deze informatie artikelen over de situatie in Duitsland. Omdat hij als vluchteling geen werk mocht aannemen, deed hij dat onder het pseudoniem Walter Lemkering.¹⁵ Een andere schuilnaam, Alfred Bayer, gebruikte hij voor bijdragen aan de *Freie Presse*, een blad van en voor Duitse vluchtelingen, dat kortstondig gedurende de periode juli 1933 - januari 1934 verscheen.¹⁶

Als voorbeeld kan een artikel dienen in *S&D* van februari 1940, getiteld 'De blokkade van Duitsland', waarin Mozer de Duitse mogelijkheden analyseerde tot zelfvoorziening in landbouwproducten, als respons op de gedeeltelijke handelsblokkade.¹⁷ Hij kreeg daarop weerwoord van Sicco Mansholt, die Mozers analyse en conclusies verwierp. In de daarop volgende uitgaven van *S&D* ontwikkelde zich hierover een gedetailleerd en zeer landbouwtechnisch debat tussen Mozer en Mansholt. Het was het begin van een levenslange professionele en persoonlijke relatie tussen deze twee krachtige persoonlijkheden.

Ook met andere vooraanstaande SDAP partijleden kwam hij op het SDAP secretariaat in contact. Bijvoorbeeld met Hein Vos, de directeur van het Wetenschappelijk Bureau en medeauteur van het Plan van de Arbeid. Verder trad hij regelmatig op als onofficieel secretaris van Koos Vorrink, die in 1934 voorzitter van de SDAP geworden was. Hij vergezelde hem ook naar congressen, deels in het buitenland, waarbij hij met valse of met andermans papieren reisde.

(1.4) Onderduiker in Poortugaal.

Wetende dat hij hoog op de lijst van door de Duitsers gezochte personen stond, en na vergeefse pogingen om naar Engeland of Frankrijk te ontsnappen, dook Mozer al kort na de Duitse inval in mei 1940 onder en bracht de bezettingsjaren in onderduik door. Het grootste deel daarvan verbleef hij in Poortugaal, bij een Nederlands gezin, in een huis op het terrein van een psychiatrische kliniek. Twee artsen van de kliniek waren op de hoogte en voorzagen hem van lectuur en studiemateriaal. Twee jaar en negen maanden lang kwam hij niet op

¹⁴ A. Mozer-Ebbinge, W.Dwarshuis, *Koerierster in oorlogstijd: het verhaal van Aaltje Mozer-Ebbinge, weduwe van Alfred Mozer* (Dieren 2009)

¹⁵ IISG, archief Mozer, inv.nr. 17 en 19, enkele artikelen.

¹⁶ IISG, archief Mozer, inv.nr. 7, interview over geschiedenis van *Freie Presse*.

¹⁷ IISG, archief Mozer, inv.nr. 19, artikel in *S&D*, februari 1940.

straat'.¹⁸ Later zou hij schertsend zeggen dat hij zich intellectueel zo voorspoedig had kunnen ontwikkelen vanwege de extra studietijd die hij te danken had aan Hitler.¹⁹

In het Mozer archief in het IISG liggen de manuscripten van door hem - waarschijnlijk gedurende deze onderduiktijd - geschreven stukken. Het zijn vele honderden dichtbeschreven pagina's, in het Duits, met tientallen voetnoten. Een datering ontbreekt en ook is het niet duidelijk welk direct doel ze dienden, ze hebben in ieder geval niet geleid tot een naoorlogse uitgave in boekvorm.²⁰ De inhoud betreft politieke en sociaal-maatschappelijke ontwikkelingen, in het bijzonder die van de sociaaldemocratie, inclusief Mozers visie daarop. Veel van de hierin beschreven feiten en opvattingen kunnen in Mozers latere publicaties teruggevonden worden.²¹

Tegen het eind van de bezetting verkreeg Mozer valse identiteitspapieren en daarmee enige bewegingsvrijheid. Hij begon toen - samen met anderen - de uitgave van een illegaal dagblad: *De Kieuweland*.²² Het blad zou na de bevrijding nog een maand blijven verschijnen, met Mozer nu officieel als hoofdredacteur. Hij gebruikte de laatste edities voor een serie uitvoerige financieel-economische beschouwingen met zijn eigen visie op de wederopbouw en de wenselijke naoorlogse economische ordening. Veel van zijn in voorgaande jaren opgebouwde kennis kwam daarin naar voren. Dat was geen dagelijkse kost voor de gemiddelde lezer in Poortugaal. Na een lezersklacht, antwoordde hij uitvoerig dat wie *echt* iets wil bereiken, ook duidelijk moet maken *hoe* hij dat wil doen. Want, zo schreef hij: 'opwinding alleen is nog geen programma'.²³ Dit laatste werd een gevleugelde Mozer uitdrukking, die hij nog vaak zou gebruiken. Enkele wél geïnteresseerde lezers drongen er overigens op aan om het geheel van zijn beschouwingen in een boekje uit te geven. Maar, zo voegden ze er fijntjes aan toe: "een 'zuivering' van de vele germanismen zal dan wel niet overbodig zijn!".²⁴ Tot een dergelijke publicatie is het niet gekomen.

Het laatste nummer van *De Kieuweland* verscheen op 9 juni 1945, met onder meer een artikel van de hand van Mozer onder de titel '*Rekenschap en Dank*'. Hij keek daarin terug - in de derde persoon - op zijn lange, zware jaren als 'onderduiker Terborch', en eindigde zijn verhaal als volgt:

¹⁸ IISG, archief Mozer, inv.nr. 64, interview in *Gazet van Antwerpen*, 20/3/1970.

¹⁹ Wielenga, *Alfred Mozer*, 148.

²⁰ IISG, archief Mozer, inv.nrs. 20-23.

²¹ A.Mozer, 'De SPD - erfgenaam van Lasalle, Marx en Bernstein', in: Marnix Krop (red.), *Burengerucht, opstellen over Duitsland* (Deventer 1978) 297-335.

²² IISG, archief Mozer, inv.nr. 24, bevat een aantal van de in totaal 80 uitgebrachte edities.

²³ IISG, archief Mozer, inv.nr. 24, *De Kieuweland*, nr.74 (30/5/1945) 1.

²⁴ IISG, archief Mozer, inv.nr. 24, *De Kieuweland*, nr.79/80 (9/6/1945) 4.

‘Hij heeft mensen leren kennen en waarderen. Hij heeft als nooit tevoren tijd voor studie gehad. En dit in een land van rijke cultuur, van hoge geestelijke waarden. Hij heeft aan dit volk en aan dit land, aan deze mensen en aan deze cultuur, oneindig veel te danken. Hij zou dit graag onder woorden willen brengen. Hij vindt ze niet. Terwijl hij vanuit zijn schrijftafel door het raam kijkt, op het stukje wereld waar hij vijf jaar van zijn leven heeft doorgebracht, dringt van de straat een onzeker kinderstemmetje naar binnen. Het zal wel Marietje zijn. Zonder te weten helpt zij dien naar woorden zoekende journalist. Wat hij vergeefs in één zin poogt samen te vatten, zingt zij in vier woorden: ik hou van Holland’.²⁵

²⁵ IISG, archief Mozer, inv.nr. 24, *De Kieuweland*, nr.79/80 (9/6/1945)15-22.

Hoofdstuk 2: De Amsterdamse jaren (1945-1958)

(2.1) Intro.

Midden 1945 vestigde Mozer zich weer in Amsterdam. Hij nam contact op met zijn vooroorlogse socialistische vrienden en sloot zich in 1946 aan bij de toen pas opgerichte Partij van de Arbeid. Hij werd hoofdredacteur van het weekblad 'Peraat', het PvdA ledenblad, en werkte daarnaast veel voor partijvoorzitter Koos Vorrink. In 1948 werd hij benoemd tot internationaal secretaris van de partij, een functie die hij tot 1958 zou vervullen. De basis voor zijn succes daarin vormde zijn internationale netwerk, al vóór de oorlog begonnen in socialistische kring, en na de oorlog snel uitgebreid. Zijn netwerk omvatte geheel Europa, maar was toch vooral gericht op de Duits sprekende landen, de taal waarin hij zich het best kon uitdrukken.

In 1936 was Mozer per decreet het Duitse staatsburgerschap ontnomen. Na 14 jaar stateloosheid werd hem in 1950 de Nederlandse nationaliteit verleend. Uit erkentelijkheid voor zijn verzetsverleden geschiedde dat *honoris causa*, wat in dit geval betekende: vrij van kosten. Wanneer hij in later jaren de Europese integratie aanpreef, deed hij dat vaak aan de hand van zijn eigen multinationale 'Europees' verleden: 15 jaar Hongaar, 15 jaar Duitser, 14 jaar stateloos, sindsdien Nederlander.²⁶

Zijn Europese gezindheid uitte zich al direct na de oorlog. Mozer was actief in een aantal van de allereerste naoorlogse organisaties die streefden naar een federaal Europa. De droom van een 'Verenigde Staten van Europa' vervloog echter al spoedig. In plaats daarvan waren er begin jaren vijftig meer beperkte initiatieven, zoals de succesvolle EGKS (Europese Kolen en Staal Gemeenschap) en de mislukte EDG (Europese Defensie Gemeenschap). Mozer steunde deze initiatieven hartstochtelijk.

De gehele periode 1945-1958 werd voor een belangrijk deel gekenmerkt door de dreiging van de Koude Oorlog. Mozer nam daarover een duidelijke positie in. Hij was absoluut overtuigd van het belang van een militair sterke Westerse alliantie, en die overtuiging vormde ook een voornamelijk drijfveer bij zijn streven naar verdere Europese integratie. Het zou hem bij velen de reputatie van havik en *kalte Krieger* bezorgen.²⁷

²⁶ Mozer-Ebbinge, *Alfred Mozer, gastarbeider*, 38.

²⁷ F. Rovers, *Voor recht en vrijheid: de Partij van de Arbeid en de Koude Oorlog, 1946-1958* (Amsterdam 1994) 121.

(2.2) Mozer en de normalisering van de Duits-Nederlandse betrekkingen

Bij de normalisering van de Nederlands-Duitse betrekkingen in de jaren na de oorlog heeft Mozer een belangrijke rol gespeeld. De kiem daarvoor werd gelegd op een *fact finding* reis door Duitsland, die Mozer met een klein gezelschap al in augustus 1945 maakte, op verzoek van de regering Drees-Schermerhorn. De groep sprak onder meer met de politici Adenauer en Schumacher en met kardinaal Frings. Ze waren onder de indruk van de beide politici, maar onthutst over Frings, die vond dat géén volk zoveel had geleden als het Duitse.²⁸

Mozer was geschokt door de ravage en ontreding die hij alom aantrof. Later zou hij verklaren dat deze reis hem de ogen opende voor het feit dat een Europese eenwording nooit zou kunnen slagen op basis van een vernietigd Duitsland. Vanaf dat moment kwam hij op voor een herstel van de economische en politieke betrekkingen met Duitsland. Dat betekende onder meer dat hij zich in zijn publicaties ging verzetten tegen in zijn ogen extreme vormen van schadevergoedingen en industriële ontmanteling, zoals die aanvankelijk door de geallieerden in het kader van het Morgenthauplan uitgevoerd werden en die moesten leiden tot een grotendeels gedeïndustrialiseerd Duitsland. Zoals hij het later samenvatte: ‘Duitsland kon niet slechts een aardappelakker worden’.²⁹ Vanuit dit zelfde perspectief verzette hij zich ook tegen de Nederlandse plannen tot annexatie van delen van Duitsland. Aanvankelijk ontmoette hij hierbij veel weerstand tegen wat gezien werd als zijn pro-Duitse optreden, maar geleidelijk werd de noodzaak van normalisering en toenadering breder gedragen en werd het ook regeringsbeleid.

Maar begrip moest ook aan Duitse kant gekweekt worden. Begrip bij de Duitse bevolking voor het feit dat het voor Nederlanders, zo kort na de oorlog, niet eenvoudig was om de vooroorlogse betrekkingen weer op te vatten alsof er niets gebeurd was. Tot zijn ergernis moest Mozer steeds weer vaststellen dat het nodig was zijn Duitse gesprekspartners, of een Duits gehoor tijdens een lezing, te herinneren aan het recente verleden en te wijzen op de oorzaken van de bij veel Nederlanders heersende haat tegenover alles wat Duits was.

Een dergelijke uitleg was nodig tot in de hoogste kringen. In april 1947 schreef Mozer een lange brief aan Ollenhauer (de tweede man, en latere partijleider van de SPD). Hij refereerde daarin eerst aan een eigen artikel dat hij al in 1945 schreef, waarin hij een duidelijk onderscheid gemaakt had tussen Duitsers en Nazi's. Hij legde de achtergrond uit van de bestaande haat ten opzichte van Duitsers. Hij wees op de meer dan vijftig lezingen die hij in Nederland gehouden had over zijn visie op bijvoorbeeld annexaties en de nieuwe

²⁸ Metzemaekers, *Alfred Mozer*. 23-25.

²⁹ IISG, archief Mozer, inv.nr.102, interview in *Het Vaderland*, 19/9/1970.

verhoudingen tot Duitsland, waarbij hij, zo schreef hij, *'meine Kräfte einsetze für die Einschaltung Deutschlands in den europäischen Wiederaufbau'*. Maar, zo kwam hij tot de kern, verbetering van verhoudingen wordt niet geholpen door ongevoelige en domme opmerkingen van Duitse kant, zoals een recente uitspraak dat de Nederlandse houding schadelijk was voor de *'gutnachbarlicher Beziehungen'*. Wie had zich als eerste als zeer slechte nabuur laten kennen? Hij sloot af met een observatie in historisch perspectief, in een voor Mozer karakteristieke stijl, waarbij hij vaststelde dat *'das Einfühlungsvermögen in die Psyche eines anderen Volkes weder in kaiserlichen, noch in republikanischen und leider auch nicht in nachhitlerischen Zeitalter zu den imponierendsten deutschen Eigenschaften gehört'*.³⁰

Het bleef ook in later jaren nodig om Duitsers te herinneren aan de Nederlandse gevoeligheden. Vaak werd door anderen daartoe de hulp van Mozer ingeroepen. Bijvoorbeeld op de 1^e Duits-Nederlandse Studieconferentie in Oosterbeek, eind 1950, waar Mozer de conferentie opende met een inleiding over de Nederlandse gevoelens na vijf jaar bezetting. Hij concludeerde daarbij overigens wel dat hij vond dat in de naoorlogse jaren geleidelijk een beter evenwicht tot stand was gekomen tussen gevoel en verstand.³¹

(2.3) De idealist voor een federaal Europa.

In de eerste naoorlogse jaren ontstonden verscheidene initiatieven om te komen tot een vorm van federaal Europa. Mozer was bij een aantal hiervan direct betrokken. Zo was hij in 1945 in Nederland een van de initiatiefnemers van de 'De Europese Actie', samen met mensen als Salinger, Brugmans, Nord en Ruygers. Een jaar later, september 1946, was Mozer deelnemer aan de 1^e Congres van Europese Federalisten, gehouden in Hertenstein (Zwitserland) en speelde daarna een rol bij de oprichting van de Nederlandse afdeling daarvan. In Montreux nam hij in 1947 deel aan het 2^e Congres van Europese Federalisten.³²

Het hoogtepunt van de Europese federalistische beweging werd het Haagse Congres in mei 1948, waar een keur aan Europese politieke leiders aan deelnam. Er werd wel gezegd dat het op Mozers voorspraak was dat ook een Duitse delegatie kon deelnemen.³³ Het vereiste in ieder geval een kabinetsbesluit om Adenauer een visum te verlenen.³⁴ De hoge verwachtingen, op het Haags Congres gewekt, gingen echter niet in vervulling. Het Verdrag van Londen van 1949 creëerde weliswaar een Raad van Europa, maar toen het erop aankwam,

³⁰ IISG, archief Mozer, inv.nr. 11, brief aan Ollenhauer, 19/4/1947.

³¹ IISG, archief Mozer, inv.nr. 25, Congres van 27/10/1950 te Oosterbeek; F. Wielenga, *West-Duitsland: partner uit noodzaak, Nederland en de Bondsrepubliek 1949-1955* (Utrecht 1989) 360.

³² IISG, archief Mozer, inv.nr. 68, serie artikelen in *Nieuw Europa* over geschiedenis van Europese integratie.

³³ Metzemaekers, *Alfred Mozer*, 33.

³⁴ M.D.Bogaarts, *De periode van het kabinet Beel, 3 juli 1946-7 augustus 1948* (Den Haag, 1989) Band I, 437.

bleken de deelnemende landen niet bereid de Raad ook de bijbehorende supranationale bevoegdheden te geven. De Raad bleef een façade.

Dat weerhield de federalisten niet om hun zaak te blijven bepleiten. Zo gaf de Nederlandse afdeling van de Europese Beweging, samen met een aantal geassocieerde verenigingen een maandblad uit, getiteld: *Nieuw Europa*. Mozer was daarvan redactielid. Het was een blad met een enthousiaste uitstraling, waarin tal van notabelen en individuele politici telkens weer hun steun betuigden aan het federale ideaal. Daarnaast onderhield de Beweging een intensief lezingencircuit, waarin Mozer actief meedeed door vaak meerdere malen per week op te treden.³⁵ Dit alles sloeg aan bij de bevolking. Wellicht het hoogtepunt vormde het eerste Nederlandse referendum, december 1952, in Delft en Bolsward. De vraag luidde daar: ‘Wenst U een verenigd Europa, onder een Europese overheid en met een democratische vertegenwoordiging?’ Het resultaat was een overweldigend: bij een hoge opkomst van rond 80% stemden in Delft 93% en in Bolsward 97% vóór een verenigd Europa.³⁶

Over de gewenste vorm van Europese samenwerking, waren de meningen verdeeld, ook binnen de Partij van de Arbeid. Mozer werd door fractievoorzitter Van der Goes van Naters gerekend tot de ‘goede Europeanen’ binnen de PvdA, samen met mensen als Burger, Ruygers, Samkalden en Nederhorst, die allen streefden naar verregaande integratie.³⁷ Deze Europese groep, met nog anderen, kwam ook regelmatig bijeen in het huis van Mansholt te Wassenaar.³⁸ Tegenover deze groep van Europeanen stonden anderen, en vooral partijleider en premier Drees, die een meer voorzichtige koers voorstonden.

(2.4) De pragmaticus bij de Europese Integratie

Was er na 1949 nog sprake van teleurstelling over het gebrek aan werkelijke macht van de Raad van Europa, in 1950 opende zich een nieuwe route naar Europese integratie. Achtergrond was de impasse rond de status en toekomst van de Duitse kolen- en staalindustrie. Die was tot dat moment in een *Ruhrstatut* vastgelegd, en beperkte de Duitse zeggenschap over deze industrie, maar Frankrijk vreesde, niet ten onrechte, dat met het einde van het *Ruhrstatut* en een groeiende West-Duitse onafhankelijkheid de Franse invloed automatisch zou verminderen. Bevreesd als men bleef voor een machtige Duitse industrie,

³⁵ IISG, archief Mozer, inv.nr.34, agenda van lezingen in Nieuw Europa, januari 1952.

³⁶ *Marktplaats Europa, vijftig jaar publieke opinie en marktintegratie in de Europese Unie* (uitgave van Sociaal en Cultureel Planbureau, 2007).

³⁷ A.v.Heerikhuizen, *Pioniers van een Verenigd Europa* (1998) 74-75.

(http://www.dbnl.org/tekst/heer038pion01_01/heer038pion01_01_0005.php)

³⁸ A.G.Harryvan, J. van der Harst, S. van Voorst (red.), *Voor Nederland en Europa; politici en ambtenaren over het Nederlandse Europabeleid en de Europese integratie 1945-1975* (Amsterdam 2001) 163-164, 173; v.Merriënboer: *Mansholt, een biografie* (Amsterdam 2006), 226.

zocht men naar middelen om een vorm van controle te kunnen blijven houden. Op 9 mei 1950 kwam Robert Schuman (de Franse Minister van Buitenlandse Zaken) met het revolutionaire plan om zowel de Duitse als de Franse kolen- en staalindustrie aan de nationale soevereiniteit te onttrekken, en onder te brengen in een nieuw te vormen supranationale autoriteit. Dit werd de Europese Kolen en Staal Gemeenschap (EGKS) die in 1952 in werking zou treden. Op eenzelfde supranationale basis werd later in 1950 een voorstel gedaan tot een Europese Defensie Gemeenschap (EDG), die de nationale legers onder supranationaal gezag moest brengen en die ook, onder voorwaarden, een herbewapend West-Duitsland zou omvatten.

Alfred Mozer zag deze beide initiatieven als pragmatische eerste stappen op weg naar het gewenste federaal Europa. In de brochure '*Waar blijft Europa*' van de Nederlandse Raad der Europese Beweging zette hij dat in januari 1951 uiteen. Het struikelblok voor de grote stap naar federalisme, aldus Mozer, was 'de traagheid des hartens en het gebrek aan fantasie bij de staatslieden'. En daarom was slechts een stapsgewijs proces mogelijk naar de 'Verenigde Staten van Europa'.³⁹ Ook later getuigde hij van zijn 'stille hoop dat door het functionalisme juist des te nadrukkelijker de noodzaak van het federalisme zou blijken'.⁴⁰

Vooraf van de EDG had Mozer hoge verwachtingen. Het strookte met zijn perceptie van een groeiende Russische dreiging. Zijn lezingen en artikelen in die tijd begonnen doorgaans met een kort overzicht van de naoorlogse politieke ontwikkelingen, die hij in drie fasen verdeelde. Eerst, tot 1948, een periode dat de westelijke geallieerden een eerlijke poging hadden gedaan tot samenwerking met Rusland, naar de letter en geest van de overeenkomsten van Jalta. Daarna, zodra dit onmogelijk bleek door de gebeurtenissen in Berlijn en Tsjecho-Slowakije, kwam een periode van verharding van de tegenstellingen die ten slotte, met de oorlog in Korea vanaf 1950, uitmondde in een openlijke Koude Oorlog. Bij zijn steun aan de EDG begreep Mozer ook wel de vele problemen, die met een Europees leger verband hielden. Wat zouden bijvoorbeeld de supranationale bevoegdheden precies moeten inhouden?⁴¹ De discussies daarover binnen de deelnemende landen, dit keer inclusief Engeland, duurden tot 1954. In Duitsland was er breed verzet tegen herbewapening. De VS oefende grote druk uit om toch door te zetten. Uiteindelijk was het Frankrijk dat de knoop doorhakte en de EDG torpedeerde. Spoedig daarna volgden de Parijse Verdragen waarbij Duitsland, soeverein en herbewapend, toetrad tot de West Europese Unie (WEU) en de NATO.

Mozer was geschokt door het falen van de EDG. Voor hem was dit een dramatische

³⁹ IISG, archief Mozer, inv.nr.30, brochure van Nederlandse Raad der Europese Beweging, januari 1951.

⁴⁰ IISG, archief Mozer, inv.nr.35, *Nieuw Europa*, januari 1953.

⁴¹ IISG, archief Mozer, inv.nr.25, artikel april 1953.

stap terug naar het nationalisme. Vooral in Frankrijk, onder leiding van Mendes France, zag hij die drang naar nationale onafhankelijkheid. De WEU en de NATO waren voor Mozer geen vormen van ‘Europese integratie’, maar van ‘coalitievorming’. En juist deze ‘coalitiepolitiek’ had het continent in het recente verleden naar een serie burgeroorlogen geleid. Bovendien speelde een Europese desintegratie Moskou in de kaart.⁴² Het verzet tegen wat hij noemde de ‘terugval’ van ‘Europese integratie’ naar ‘neonationalisme’ zou vanaf dat moment voor Mozer de belangrijkste rode draad in zijn werk worden.

De idealen van de Europese federalisten leken verder verwijderd dan ooit. Regelmatig moesten Mozer en zijn medestanders zich teweerstellen tegen aanvallen van sceptici die hun denkbeelden als wereldvreemd veroordeelden. Een voorbeeld daarvan was prof. Geyl die begin 1953 in *Socialisme & Democratie* denigrerend sprak over de ‘vurige federalisten’ en over een ‘in de lucht hangend gezelschap van plannenmakers’. Voor zijn weerwoord in *Nieuw Europa* nam Mozer twee volle pagina’s. Van de term ‘vurige federalisten’ maakte hij in de loop van het stuk een geuzennaam. Inhoudelijk verweet hij Geyl, die opkwam voor het behoud van nationale soevereiniteit: ‘Het is een oneerlijke voorspiegeling iets te willen behouden dat men al voor een belangrijk deel kwijt is’. Hierbij doelde Mozer op de nationale defensie van de individuele Europese landen die uiteindelijk, in geval van nood, toch een beroep zouden moeten doen op de kracht van de Verenigde Staten.⁴³

(2.5) Zendeling in Duitsland

In de periode 1945-1958 werd Mozer een frequent bezoeker van Duitsland. Hij hield er jaarlijks tientallen lezingen en nam deel aan tal van congressen, over een breed scala van onderwerpen. Zijn voordrachten voor publiek waren zonder uitzondering een groot succes. Krantenartikelen die er verslag van deden, spraken steeds van zijn heldere formuleringen en levendige presentatie. Zo schreef het *Badisches Tageblatt* naar aanleiding van de lezing ‘*Europa zwischen Ost und West*’ in Offenburg in november 1956 over zijn optreden:

*‘überlegen, ruhig, gescheit, wenn es gilt politische Konstellationen darzulegen; werbend, fordernd, überzeugend, wenn es darauf ankommt, für das als notwendig Erkannte sich einzusetzen, fesselte Mozer auch diesmal als ein Rufer in die Zeit. Möge sein Ruf für Europa nicht verhallen’.*⁴⁴

⁴² IISG, archief Mozer, inv.nr.26, artikel voorjaar 1955: ‘*Europa, zehn Jahre nach Kriegsende, der Versuch einer Analyse*’.

⁴³ IISG, archief Mozer, inv.nr.35, *S&D* juni 1953.

⁴⁴ IISG, archief Mozer, inv.nr.36, *Badisches Tageblatt*, 24/11/1956.

Eén journalist meende zelfs de als Nederlander gepresenteerde spreker te mogen complimenteren met zijn voortreffelijk Duits: *‘Ruhe und Klarheit sowie ein hervorragendes Deutsch’*.⁴⁵

Twee hoofdthema's bracht Mozer steeds weer naar voren: de Europese samenwerking met de speciale rol van Duitsland, en daarnaast zijn visie over de plaats en de ontwikkeling van een moderne sociaaldemocratische partij. Zijn betoog over de Europese samenwerking liep meestal langs de lijnen van een historisch exposé over de veranderende geopolitieke machtsstructuur gedurende de eerste helft van de 20e eeuw. Dit werd steevast geïllustreerd aan de hand van een boek van de Noor Kjellen, die in 1914 de wereld nog accuraat kon beschrijven enkel vanuit het perspectief van de vijf Europese grootmachten.⁴⁶ Na de Tweede Wereldoorlog was de situatie dramatisch gewijzigd. De individuele Europese landen waren nu geen grootmacht meer, en als West-Europa (Mozer noemde het vaak *‘rest-Europa’*) niet *gebalkaniseerd* wenste te worden, in de schaduw van de nieuwe grootmachten Amerika en Rusland, dan kon dat alleen op basis van een geïntegreerd en militair sterk Europa.⁴⁷ Vervolgens besprak hij dan de actuele politieke aspecten van de Europese integratie, of gaf hij commentaar op actuele debatten in Duitsland, bijvoorbeeld over de Duitse hereniging of de Duitse herbewapening. Hij was daarbij altijd graag bereid om felle kritiek te leveren op landelijke politici.

Maar er was ook ruimte voor een meer ludieke benadering, bijvoorbeeld om aan te geven dat integratie ook offers zou vragen. Ruime publiciteit kreeg een actie in mei 1954 in Bocholt, waar Mozer, tegelijk met vertegenwoordigers uit andere landen, demonstratief een aantal eieren kapotsloeg, om daar gezamenlijk een Europese omelet van te maken, met de boodschap: *‘Das Europäische Omelett wolle zwar jeder gern essen, aber man scheue sich die nationalen Eier für diese Omelett zu zerschlagen’*. In 1979, precies vijfentwintig jaar later, en kort voor zijn dood, werd Mozer uitgenodigd om die gebeurtenis te herdenken én te herhalen.⁴⁸

Het tweede belangrijke thema bij zijn lezingen in Duitsland was de ontwikkeling van de sociaaldemocratie en de rol van een moderne sociaaldemocratische partij. Ook hier begon Mozer zijn betoog vanuit historisch perspectief. Beginnend met Marx werden de ontwikkelingen binnen het socialisme geschetst. Cruciaal voor Mozer was de scheiding der geesten rond de eeuwwisseling in een democratisch-socialistische en een dogmatisch-socialistische richting. De laatste ontwikkelde zich tot wat hij noemde het dictatoriale

⁴⁵ IISG, archief Mozer, inv.nr.26, commentaar in krant n.a.v. lezing op 11/12/ 1955 in Solingen.

⁴⁶ Mozer-Ebbinghe, *Alfred Mozer, gastarbeider*, 109-110.

⁴⁷ IISG, archief Mozer, inv.nr.36, artikel in *Europa Ruft* (orgaan van de Europa Unie in Saarland), juli 1955.

⁴⁸ IISG, archief Mozer, inv.nr.35, rede te Bocholt 28/5/1954, inv.nr.123, Bocholt 18/3/1979.

socialisme, zoals het tot uitdrukking kwam, met al zijn uitwassen, in het één-partijstelsel van Rusland en zijn satellietstaten.⁴⁹ In de democratisch-socialistische variant daarentegen zag Mozer een historische ontwikkeling naar pluralisme, gebaseerd op het inzicht dat een sociaal-democratische partij slechts dan succesvol kon zijn, indien zij zich niet langer enkel zou baseren op de arbeidersklasse en op de theorie van de klassenstrijd, maar zich zou ontwikkelen tot een brede volkspartij. Hij haalde daarbij steeds het voorbeeld van de PvdA in Nederland aan. Bij de oprichting van de PvdA in 1946 was immers één van de expliciete doelstellingen van de nieuwe partij geweest: een *doorbraak* te creëren naar de confessionele stemmers. De SPD, zo stelde Mozer, moest het goede voorbeeld van de PvdA volgen en zich omvormen tot een brede volkspartij, op basis van een sociale maatschappijvisie, niet op basis van een Marxistische wereldbeschouwing, tot een partij dus die open stond voor leden van alle gezindten.⁵⁰

(2.6) In conflict met de SPD.

Al spoedig bleek dat Mozer met de verkondiging van deze adviezen in conflict kwam met de SPD, de Duitse zusterpartij van de PvdA. De SPD immers volgde in deze periode een totaal andere lijn, zowel op het gebied van buitenlandse politiek als wat betreft de visie op de sociaaldemocratie. Een lijn die gepersonifieerd werd in haar charismatische leider Kurt Schumacher. Voor het *buitenlands* beleid stond voor Schumacher en de SPD centraal het herstel van de Duitse eenheid en de daarvoor noodzakelijke hereniging tussen de bezette Oostzone en Westzones. Niet onlogisch werd geredeneerd dat een nauwere economische en militaire binding van de Westzones met de Westelijke geallieerden de al bestaande kloof met de Oostzone nog zou vergroten en een hereniging zou bemoeilijken. Mozer (en met hem de PvdA) zag de prioriteiten anders: voorop moest de West-Europese integratie staan, inclusief West-Duitsland. Pogingen tot een Duitse hereniging zouden dit proces doorkruisen en kunnen leiden tot een neutraal Duitsland, los van het Westen, waardoor West-Europa verzwakt zou worden in de strijd met de onbetrouwbare Sovjet-Unie.

In haar *binnenlands* beleid stond de SPD voor een traditionele socialistische aanpak, inclusief de eis tot socialisatie van vitale industrietakken. Daarnaast hield de SPD vast aan haar antireligieuze houding, hetgeen een ontwikkeling naar een brede volkspartij belemmerde. In beide opzichten dus een politiek die sterk verschilde van die van de PvdA.

De tegenstellingen escaleerden naarmate de banden tussen West-Duitsland en het

⁴⁹ IISG, archief Mozer, inv.nr.27, lezing te Alpbach, augustus 1956.

⁵⁰ IISG, archief Mozer, inv.nr.31, artikel: '*Niederlande: Das Experiment der undoktrinären Partei*', April 1955.

Westen hechter werden en de weerstand van de SPD feller werd. Zo ageerde de SPD in 1950 tegen de voorstellen voor zowel de EGKS als de EDG. De EGKS werd gezien als een restant van het bezettingsstatuut, dat wil zeggen dat het in de ogen van de SPD een verdere onderwerping betekende van belangrijke delen van de Duitse economie aan anderen. De EDG werd afgewezen omdat de daarin vervatte Duitse herbewapening in de ogen van de SPD te snel kwam en het verdrag bovendien voor Duitsland discriminatoire bepalingen bevatte. Beide verdragen zouden een spoedige Duitse hereniging in de weg staan. Voor Mozer waren deze bezwaren van de SPD evenzovele blijken van een kortzichtig en ook gevaarlijk Duits nationalisme. Hij liet dat in zijn publicaties en lezingen vaak en duidelijk blijken, tot in *Le Monde* toe: ‘Het Duitse socialisme met zijn huidige formule (nationalisatie en ordening) eist strikt nationale staten of een socialistische superstaat’.⁵¹

Eind 1951 was voor de SPD de maat vol. Bestuurslid Heine schreef aan Mozer (met kopie aan de PvdA en de Socialistische Internationale) dat men hem ernstig verweet dat hij bezig was ‘*hier eine Politik zu vertreten die mit der Politik der SPD in Widerspruch steht*’. Bovendien, aldus Heine, deed hij dat door middel van ‘*Persönliche Attacken gegen unsere Partei*’. Daarom had het SPD-bestuur besloten om in het vervolg ‘*Reden von Dir in unserem Organisationsbereich als unerwünscht zu betrachten*’.⁵² Een spreekverbod dus voor Mozer op SPD bijeenkomsten. Het conflict met Mozer had zijn weerslag op de relatie tussen de SPD en de PvdA. Deze zou nog jarenlang gespannen blijven.⁵³

De SPD boycot zelf had weinig invloed op Mozers reisprogramma, er bleven genoeg podia in Duitsland waarop hij van harte welkom was. Want, zoals een lokale krant meldde na weer een lezing van Mozer: hij is de man ‘*der den Deutschen manche bittere Wahrheit sagt*’.⁵⁴ Het diepgaande en persoonlijke conflict weerhield Mozer er overigens niet van om, jaren later, op verzoek van de Geïllustreerde Pers, een zeer positief artikel over Schumacher te schrijven waarin hij deze prees voor de vooruitziende blik waarmee hij destijds een toenadering van de communisten had afgewezen, en hem recht deed door begrip op te brengen voor diens opvattingen over de voorgestelde Europese samenwerkingsverbanden, die Schumacher immers gezien had als pogingen om de ontplooiing van het toekomstige Duitsland te belemmeren.⁵⁵

⁵¹ IISG, archief Mozer, inv.nr.25, *Le Monde*, 29/11/1950/

⁵² IISG, archief Mozer, inv.nr.11, brief van Heine, 13/9/1951.

⁵³ De conflicten tussen PvdA en SPD, en de belangrijke rol van Mozer daarbij, zijn meer in detail beschreven in: Drögemöller, M, *Zwei Schwestern in Europa, deutsche und niederländische Sozialdemokratie 1945-1990* (Berlijn 2008) 87-131.

⁵⁴ IISG, archief Mozer, inv.nr.36, *Darmstädter Echo*, mei 1955.

⁵⁵ IISG, archief Mozer, inv.nr.8, artikel voor *Geïllustreerde Pers*, oktober 1971.

(2.7) Terugblik

De periode 1945-1958 stond voor Alfred Mozer in het teken van het streven naar een geïntegreerd, liefst federaal Europa, inclusief Duitsland. De eerste jaren waren de idealistische, die tot zijn verdriet niet tot de gewenste ‘Verenigde Staten van Europa’ leidden. Hijzelf noemde die periode tot 1954 ‘de jaren van de gemiste kansen’.⁵⁶ Daarna brak ook bij hem het pragmatische inzicht door dat de Europese integratie alleen stap-voor-stap tot stand kon worden gebracht.

In zijn functie van internationaal secretaris van de PvdA manifesteerde Mozer zich ten opzichte van de SPD als een bevlogen zendeling voor de goede zaak. Zowel op het gebied van de buitenlandse als de binnenlandse politiek trachtte hij bij voortduring de SPD te overtuigen van de wijsheid van de PvdA benadering: extern een oriëntatie naar het Westen en intern de doorbraakgedachte. Dat leverde tal van conflicten op, maar bleef ook niet zonder positief resultaat. Max van der Stoep, de opvolger van Mozer als internationaal secretaris van de PvdA, schreef in 1980 over de SPD: ‘En zo deze partij thans een Europese koers vaart, is dit in belangrijke mate mede te danken aan Mozers overtuigingskracht’.⁵⁷

Gezien Mozers focus op de ontwikkelingen in Duitsland, en zijn frequente en langdurige bezoeken daar, is de vraag gerechtvaardigd waarom hij na de oorlog in Nederland gebleven is, en niet teruggekeerd is naar Duitsland. Hij is in dit verband wel vergeleken met Willy Brandt, ook emigrant in de jaren dertig, die na de oorlog wél terugkeerde naar Duitsland en daar een grote politieke carrière maakte. Daar komt bij dat Mozers ontplooiingsmogelijkheden in Nederland beperkt bleven. Er werd wel gezegd dat hij in de jaren vijftig door de PvdA voor een Kamerzetel overwogen werd, maar dat de partij daar uiteindelijk toch van afzag, vanwege zijn al te zware Duitse accent.⁵⁸

Wij kennen Mozers overwegingen om in Nederland te blijven niet. Was het vanwege zijn Nederlandse vrouw met wie hij kort na de oorlog trouwde? Was hij wellicht van mening dat hij méér kon betekenen voor Duitsland als hij zijn invloed van buitenaf aanwendde? Of lag het antwoord simpelweg besloten in de tekst, waarmee hij in juni 1945, in de al eerder genoemde laatste aflevering van zijn verzetskrant *de Kieuwlander*, terugkeek op zijn leven als vluchteling en onderduiker? De tekst die hij had samengevat met de woorden: ‘Ik hou van Holland’.⁵⁹

⁵⁶ IISG, archief Mozer, inv.nr. 26, artikel 30/8/1954.

⁵⁷ Metzemaekers, *Alfred Mozer*, 14.

⁵⁸ J.H.C.Molenaar, ‘Alfred, in plaats van een “ten geleide”’, in: L.A.V. Metzemaekers, *Alfred Mozer. Hongaar, Duitser, Nederlander, Europeaan*, (Den Haag 1970) 5.

⁵⁹ IISG, archief Mozer, inv.nr. 24, *De Kieuwlander*, nr.79/80 (9/6/1945) 22.

Hoofdstuk 3: De Brusselse jaren (1958-1970)

(3.1) Intro

In 1957 werd in Rome het Verdrag ondertekend tot oprichting van de Europese Economische Gemeenschap (EEG). Zes landen namen eraan deel: Frankrijk, Duitsland, Italië en de drie Beneluxlanden. De Europese Commissie zou negen commissarissen gaan tellen, twee uit ieder van de grote landen en één uit ieder van de Benelux landen. De Nederlandse regering had Mansholt gekandideerd, destijds Minister van Landbouw en PvdA lid. De vraag was nog wie van de negen commissarissen President van de Commissie zou worden. Mozer, als internationaal secretaris van de PvdA werd op rondreis gestuurd langs de hoofdsteden om voor Mansholt te lobbyen. Later vertelde hij graag hoe hij ook bij Adenauer gepleit had, maar hoe deze uiteindelijk de discussie hierover afsloot met de woorden: '*Herr Mozer, ein Bauer und ein Sozialist, das ist des Guten zuviel*'.⁶⁰

Begin 1958 trad het Verdrag van Rome in werking en vertrok Mansholt naar Brussel als landbouwcommissaris en vicepresident van de Commissie. Jaap van der Lee trad op als tijdelijke kabinetschef. Samen met Ivo Samkalden adviseerde hij Mansholt over zijn opvolging.⁶¹ Mozer kwam op hun lijst niet voor, omdat, zo vertelde van der Lee later, zij op zoek waren naar iemand 'zoals wij', dat wil zeggen: een doorgewinterde ambtenaar.⁶² Mansholt dacht daar anders over, hij vroeg Mozer. Blijkbaar zag hij de bijzondere kwaliteiten van Mozer juist in diens niet-ambtelijke aanpak. Dat bleek een juiste inschatting. Mozer werd de politieke antenne voor Mansholt, zijn oren en ogen in de internationale politiek, vooral in de complexe Duitse verhoudingen. Van Merriënboer, Mansholt biograaf, noemt hem 'van onschatbare waarde: perschef, ideoloog, sparringpartner, diplomaat, spion en tekstschrijver'.⁶³

Mansholt en Mozer kregen te maken met een tweetal actieterreinen, die onderling sterk samenhangen. Ter eerste - hun *core business*: het opzetten van een Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) voor de zes lidstaten. Maar daarnaast zagen zij voor zichzelf nog een tweede taak: bij te dragen aan de verdere ontwikkeling van de EEG. Dat behelsde de verdere uitbouw van de verantwoordelijkheden van de instituties van de Gemeenschap in supranationale zin en tevens de uitbreiding van de Gemeenschap met nieuwe leden, in het bijzonder met Engeland.

⁶⁰ Mozer-Ebbinghe, *Alfred Mozer, gastarbeider*, 45.

⁶¹ Jaap van der Lee (1918) was tot 1958 Directeur Internationale Zaken op het Ministerie van Landbouw. Na zijn korte periode als kabinetschef, bekleedde hij tot 1966 andere functies in Brussel en werd daarna burgemeester, eerst van Dordrecht, daarna van Eindhoven. Ivo Samkalden (1912-1995) was in 1958 Minister van Justitie.

⁶² Interview van auteur met Jaap van der Lee, Den Haag, juli 2010.

⁶³ v.Merriënboer, *Mansholt*, 347.

(3.2) Mozers werkwijze.

Alvorens in te gaan op de specifieke activiteiten van Mozer in zijn Brusselse jaren, volgen nu eerst enkele algemene observaties over zijn werkwijze gedurende deze periode. Van de bureaucratische plichten die de functie van kabinetschef met zich meebracht, bleef hij zo ver mogelijk vandaan. Hij claimde later dat hij de enige kabinetschef was die de wekelijkse vergadering van zijn collega-kabinetschefs nooit had bijgewoond.⁶⁴ Dat liet hij aan zijn ondergeschikten over, die dat natuurlijk met graagte accepteerden, en die bovendien ook beter Frans spraken.⁶⁵ Ook voor wat betreft de landbouwspecifieke kennis liet Mozer zich er graag op voorstaan, dat hij daar geen verstand van had: *‘Von der Eier-Marktordnung der EWG kann ich Ihnen keine Einzelheiten sagen, mich interessiert hier nur der politische und der soziale Aspekt’*.⁶⁶ Met die onkunde viel het in werkelijkheid wel mee, getuige verscheidene technische artikelen en redevoeringen.⁶⁷ Maar het was ook niet vanwege zijn landbouwkennis dat hij door Mansholt was aangenomen. Veel belangrijker was zijn inzicht dat de besluitvorming in de verschillende lidstaten steeds een proces van politieke aard was, en in de analyse en beïnvloeding dáárvan lag juist Mozers kracht.

Aan de basis van zijn succes lag het benutten van zijn internationale netwerk. Hij cultiveerde zijn vele contacten door ze regelmatig te voorzien van ruime, soms halfvertrouwelijke informatie, over een breed spectrum van onderwerpen, gelardeerd met anekdotes, beeldende metaforen en algemene *human interest*. Informatie waar betrokkenen, met hun eigen, vaak beperkte, ambtelijk apparaat niet over beschikten. Zo verzochtte Mr L. de Block (Nederlands staatssecretaris voor Europese Zaken) eind 1964: ‘uit uw zending van 18 nov. jl. zie ik wel dat U machtig veel beter ingelicht bent dan ik. Ik ben U dus dankbaar voor deze uitvoerige informatie’.⁶⁸ Een voorbeeld in Duitsland betrof Karl Theodor Freiherr von und zu Guttenberg (CSU staatssecretaris op Buitenlandse Zaken).⁶⁹ Met hem onderhield Mozer gedurende vele jaren nauw contact, over een veelheid van onderwerpen: de landbouwproblematiek, de plaats van de sociaaldemocratie in de moderne staat, de betekenis van de Duitse scheiding en (zoals we later zullen zien) de grote risico’s die Mozer verbonden achtte aan een al te nauwe Duits-Franse politieke toenadering. Dit contact met een CDU/CSU voorman is ook een bewijs ervoor dat Mozers netwerk niet beperkt bleef tot SPD geestverwanten. Via zijn netwerk bleef hij op de hoogte van het politieke spel in Nederland en

⁶⁴ Mozer-Ebbinge, *Alfred Mozer, gastarbeider*, 49.

⁶⁵ v.Merriënboer, *Mansholt*, 254.

⁶⁶ IISG, archief Mozer, inv.nr.63, artikel in *Europa Union*, januari 1969.

⁶⁷ A. Mozer, *Landwirtschaft in Umbruch* (Tübingen, 1970)

⁶⁸ IISG, archief Mozer, inv.nr.2, brief van de Block, november 1964.

⁶⁹ Zijn kleinzoon, en naamgenoot, is de huidige Minister van Defensie van de Bondsrepubliek.

Duitsland, en kon hij daar in Brussel op inspelen, bijvoorbeeld toen hij in 1968 door Guttenberg gevraagd werd te bewerkstelligen dat Mansholt zijn woorden over de herstructurering van de landbouw iets matigde, omdat dat anders de rechts-nationalistische NPD (Nationaldemokratische Partei Deutschlands) in de verkiezingen in de kaart speelde.⁷⁰

Officiëler, en geheel in de openbaarheid, waren zijn regelmatige bijdragen aan kranten en tijdschriften. In Duitsland bijvoorbeeld publiceerde hij regelmatig in *Die Zeit*, de *Neue Rundschau* en de *Frankfurter Hefte*.⁷¹ Hier kwamen zowel zijn journalistieke als zijn polemische gaven tot uitdrukking. Dat hij daarbij geen blad voor de mond nam, werd niet altijd op prijs gesteld. Toen hij weer eens de Duitse landbouwpolitiek bekritiseerde, schreef Hermann Höcherl (de Duitse *Bundesnährungsminister*) in een ingezonden brief in *Die Zeit*:

*'(Herr Mozer) hat es unternommen, sich in seiner bekannten Art den Problemen der Agrarpolitik in der Bundesrepublik zuzuwenden. Einige Zusammenhänge stellt Herr Mozer nach unserem Urteil richtig dar, andere nicht. Es bleibt die Frage, ob es richtig ist, auf diesen Wege durch einen hohen Beamten der Kommission den Deutschen Ratschläge zu ihren Politik zu geben. Wir nehmen alle derartige Äusserungen gelassen hin, möchten aber die Kommission doch daran erinnern, dass es im Leben manchmal ganz zweckmässig ist, sich zurückzuhalten. Diese Politik trägt häufig mehr Früchte als Bevormundungen von einer hohen bürokratischen Ebene.'*⁷²

Het leek hier wel of de Minister zich minder stoorde aan de inhoud van de kritiek, dan over het feit dat die geuit werd door slechts een 'Beamter'.

Ook nu werd Mozer het meest bekend door zijn lezingen en debatten. Hiervan hield hij er vele tientallen per jaar, voornamelijk weer in Nederland en Duitsland. Zijn gehoor kon variëren van een zaal vol hoogwaardigheidsbekleders tot kleine zaaltjes met een handjevol boeren. De onderwerpen zijn al eerder genoemd: de Europese Beweging, de landbouwproblematiek, het democratische socialisme, de vrees voor een opkomend neonationalisme, en vaak een mix daarvan. Altijd in historisch perspectief, soms ook aan de hand van zijn eigen persoonlijke historie, en met een scherp oog voor de actualiteit. Hij was ook trouw aan zijn gehoor. In het al eerder genoemde Bocholt kwam hij bijna jaarlijks terug, een oude afspraak die elk jaar hernieuwd werd. In 1969 hield hij er zijn tiende lezing.⁷³ Zijn optredens waren populair. Daarvan getuigen de kranten die erover rapporteerden. Men stond versteld van zijn voordrachtskunst. Zoals een krant schreef: een rede van twee uur 'aus dem

⁷⁰ IISG, archief Mozer, inv.nr.3, brief van Guttenberg, december 1968.

⁷¹ IISG, archief Mozer, inv.nr.3 en 4.

⁷² IISG, archief Mozer, inv.nr.63, *Die Zeit*, 7 maart 1969.

⁷³ IISG, archief Mozer, inv.nr.63, krantenartikelen, n.a.v. bezoek aan Bocholt 26 januari 1969.

Handgelenk heraus und ohne Manuskript'.⁷⁴ Men genoot van zijn grappen en anekdotes, maar vooral bewonderde men hem om zijn openhartigheid en persoonlijk engagement.

Zijn journalistieke gaven maakten hem ook tot de ideale tekstschrijver voor Mansholt. Bij de bewaard gebleven gedrukte toespraken van Mansholt staat vaak in de kantlijn, met de hand geschreven: *'tekst Alfred'*. In die stukken is de stijl van Mozer te herkennen, inclusief de germanismen, maar het is in de meeste gevallen niet met zekerheid te zeggen of Mansholt de tekst ook in deze vorm heeft uitgesproken, of slechts gebruikt heeft als hulpmiddel bij zijn eigen voordracht. Zo is het niet erg waarschijnlijk dat Mansholt over 'raadslagen' gesproken zal hebben, zoals in Mozers tekst stond, als hij 'adviezen' bedoelde.⁷⁵

Als Mozer later gevraagd werd naar zijn mooiste herinnering aan zijn EEG periode, noemde hij steevast het bezoek, samen met Mansholt, aan Paus Johannes XXIII.⁷⁶ Ook dat kwam voort uit zijn bestaande netwerk. Al in de jaren vijftig, in zijn functie van internationaal secretaris van de PvdA, had hij contact gezocht met het Vaticaan om te praten over de relatie tussen de katholieke Kerk en de sociaaldemocratie. Dit naar aanleiding van het Bisschoppelijk Mandement van 1954, dat de *doorbraak* in de PvdA in gevaar dreigde te brengen. Via Duitse bisschoppen waren die contacten tot stand gekomen en Mozer was deze in latere jaren blijven onderhouden.⁷⁷ Via deze weg kon hij een ontmoeting met Mansholt en de Paus arrangeren. Mozer vertelde daarna vaak over dit bezoek, en vooral hoe het onmiddellijk klikte tussen Mansholt en Johannes XXIII, op basis van hun beider boerenafkomst.

Een andere boeiende relatie van Mozer mag hier niet onvermeld blijven: die met Beatrix en Claus. De komst van Claus van Amsberg naar Nederland, als toekomstige echtgenoot van prinses Beatrix, deed in 1965 veel stof opwaaien. Het is niet duidelijk op wiens initiatief het gebeurde, maar Mozer schakelde enkele Duitse bekenden van hem in om naspeuringen te doen naar de antecedenten van Claus. Het positieve rapport daarover liet hij toekomen aan Minister-president Cals.⁷⁸ Het droeg in hoge mate bij aan de acceptatie van Claus. Beatrix en Claus waren Mozer daarvoor erkentelijk en er ontwikkelde zich, zeker met Claus, ook een persoonlijke vriendschap. Daar kwam weinig van in de openbaarheid, maar in persoonlijke brieven bracht Mozer terloops wel eens ter sprake dat hij weer eens bij de familie

⁷⁴ IISG, archief Mozer, inv.nr.59, *Saarbrücker Zeitung*, 20 februari 1965.

⁷⁵ IISG, archief Mozer, inv.nr.44, toespraak voor Mansholt, februari 1969.

⁷⁶ Mozer-Ebbinge, *Alfred Mozer, gastarbeider*, 51.

⁷⁷ IISG, archief Mozer, inv.nr.67, overzicht van contacten met Vaticaan.

⁷⁸ F. Wielenga, *Van vijand tot bondgenoot* (Amsterdam 1999) 325; IISG, archief Mozer, inv.nr.44, TV interview, 15/1/1968; Handelingen Staten-Generaal, <http://www.statengeneraaldigitaal.nl/>, datum 7 december 1965, 21.

op bezoek geweest was.⁷⁹ Mozer kon nu en dan ook met succes een beroep doen op Claus voor openbare activiteiten, zoals nog zal blijken in de bespreking van de periode na Mozers pensionering.

Met bovenstaande karakteristieken van Mozers werkwijze in het achterhoofd, wordt nu een korte beschrijving gegeven van enkele bijzondere momenten in de twaalf jaar geschiedenis van de EEG waarbij Mozer nauw betrokken was.

(3.3) Zijn bijdrage aan het Gemeenschappelijk Landbouw Beleid.

Het Verdrag van Rome dat in 1958 in werking trad vormde de basis van de EEG. Het verdrag was zeer specifiek op een aantal beleidsterreinen, maar uitgerekend op het terrein van landbouw was het dat niet. Over landbouw werd alleen in termen van doelstellingen gesproken, niet over de wijze van aanpak. Omdat het aan de Europese Commissie was om hierover voorstellen te doen, lag voor Mansholt en de zijnen het speelveld dus wijd open. Dat speelveld was niet onomstreden. De belangen van de individuele lidstaten waren groot en liepen onderling sterk uiteen. Die verschillen werden belangrijker naarmate de financiële gevolgen van het beleid groter waren. Uiteindelijk zou het Europees landbouwbeleid het overgrote deel van totale EEG budget gaan uitmaken. Daarmee werd het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid zowel symbool als toetssteen van de Europese integratie.

De eerste twee jaar waren nodig om te komen tot een blauwdruk voor een Europees Gemeenschappelijk Landbouw Beleid (GLB). Het resulteerde medio 1960 in de zogenaamde Groene Bijbel. Als doelstelling werd daarin voorgesteld om eind 1961 te komen tot overeenstemming tussen de zes lidstaten over het concept van het GLB. Mozers taak werd het in de verschillende lidstaten, en met name in Duitsland, te onderzoeken waar de politieke pijnpunten lagen en te adviseren hoe deze in nadere onderhandelingen weg te nemen.⁸⁰ Eind 1961 kwam de Raad van Ministers bijeen voor de besluitvorming over het GLB, maar men slaagde er niet in vóór de overeengekomen deadline van 31 december tot een akkoord te komen. Er werd besloten tot een, later berucht geworden, kunstgreep: de klok werd stilgezet en de vergadering voortgezet totdat half januari een akkoord werd bereikt. Het was de eerste EEG ‘marathon zitting’, een uitputtingsslag. Het resultaat werd breed gezien als een groot persoonlijk succes voor Eurocommissaris Mansholt, een indruk die mede tot stand kwam

⁷⁹ IISG, archief Mozer, inv.nr.73, voorbeeld: brief aan Mansholt 11/1/1972.

⁸⁰ IISG, archief Mozer, inv.nr.42, notitie september 1960, met verslag van reeks van besprekingen in Bonn; details hierover ook in: v.Merriënboer, *Mansholt*,.255.

dankzij enige sturing in de berichtgeving daaromtrent door Mozer.⁸¹

De tweede stap op weg naar een GLB zou nog zwaarder worden: het vaststellen van een uniform prijsniveau binnen de gehele EEG voor alle landbouwproducten. De deadline hiervoor was eind 1964. Nu lagen de problemen politiek nog gevoeliger. Kon men het over het *principe* van een uniforme prijs nog eens worden, over de *hoogte* ervan liepen de meningen sterk uiteen. Met de ‘juiste’ prijs moesten verschillende doelstellingen nagestreefd worden: een ‘hoge’ prijs was nodig om de boeren een redelijk inkomen te verschaffen en diende ook ter aanmoediging tot investeringen en innovaties die moesten leiden tot productiviteitsstijging. Tegelijkertijd was een ‘lage’ prijs wenselijk, ten behoeve van de Europese consumenten en voor een soepele aansluiting op de wereldmarkt, ten einde in- en uitvoer van landbouw-producten mogelijk te maken.

Het debat concentreerde zich in eerste instantie op de graanprijs. Duitsland vormde daarbij het grootste struikelblok, vooral omdat de machtige Duitse boerenvertegenwoordigers vreesden dat zij het zwaarst getroffen zouden worden door een compromis, indien dat tot een lagere prijs zou leiden dan de op dat moment zwaar gesubsidieerde hoge Duitse graanprijs. Het EEG landbouwbeleid werd in Duitsland speelbal van de nationale politiek, mede omdat de politieke partijen de stem van de boeren niet konden missen in opeenvolgende verkiezingen. Mozer was voor Mansholt niet alleen de antenne in dat politieke spel, hij nam er - deels achter de schermen - ook actief aan deel, zoals al eerder bleek uit de verontwaardigde reactie van Minister Höcherl in *Die Zeit*.

In de loop van 1964 werd het probleem van de graanprijs steeds dwingender, en kwam er nog een complicatie bij. Al geruime tijd vond, in het kader van de GATT onderhandelingen, de zogenaamde *Kennedy Ronde* plaats, met als doel een verlaging van alle handelstarieven met 50%. De EEG had daarbij veel bij te winnen, maar een overeenkomst vereiste uniforme landbouwprijzen binnen de EEG, waarbij de Verenigde Staten argwanend keken naar eventuele protectionistische elementen. De Duitse overheid (nu onder leiding van Bondskanselier Erhard) stond tussen twee vuren: enerzijds de druk vanuit de EEG en GATT voor gematigde prijzen en anderzijds de druk vanuit de Duitse landbouwlobby voor hoge prijzen. En steeds waren er wel weer ergens verkiezingen die tot uitstel van een onpopulaire beslissing noopten.⁸²

Mozer bleef zeer actief. Vele malen ging hij in debat met Rehwinkel, de leider van de

⁸¹ v.Merriënboer: *Mansholt*, 285.

⁸² IISG, archief Mozer, inv.nr.42, memo n.a.v. bezoek aan Duitsland, oktober 1964.

Duitse boerenorganisaties.⁸³ In juni stuurde hij een brief aan de Duitse Minister van Economische Zaken Kurt Schmücker met een lange en gedetailleerde uiteenzetting over het belang van een spoedige beslissing over de graanprijs.⁸⁴ Uiteindelijk, in december 1964, vlak voor het verstrijken van de deadline, ging Duitsland door de knieën en kwam het, wederom na een marathonzitting, tot een akkoord over de graanprijs.

Dit kreeg voor Mozer nog een onplezierig staartje. In maart 1965 ontving hij een verontwaardigde brief van de bovengenoemde minister Schmücker waarin deze hem verweet de Duitse onderhandelaars tegenover de pers te hebben bespot.⁸⁵ Inderdaad had bijvoorbeeld de *Deutsche Bauernzeitung* op 24 december 1964 haar voorpagina als volgt geopend:

*‘Ein Witz erhellt eine Situation oft besser als lange Erklärungen. Einen solchen Witz erzählt man sich von dem durch Seine Spottlust bekannten und gefürchteten Kabinettschef des EWG-Vizepräsidenten Dr. Mansholt, Alfred Mozer. Dieser soll, nachdem Bundeswirtschaftsminister Schmücker zur allgemeinen Überraschung in der nächtlichen Ministerratssitzung vom 12. zum 13. Dezember in Brüssel mit dem deutschen Angebot herausgekommen war, gespottet haben: ‘Die Deutschen haben sich ausgezogen, bevor die Italiener bereit waren, überhaupt die Krawatte aufzubinden’.*⁸⁶

Mozer antwoordde hem direct. Hij gaf toe dat hij een reputatie van spottlust had, die ook wel eens ‘bösaartig’ kon zijn, maar hij bezwoer dat hij in dit specifieke geval niet de bron was van het verhaal. Hij legde omstandig uit wat in zijn ogen dan wél de oorzaak van de uiteindelijk onmogelijke onderhandelingspositie van Duitsland was, namelijk de weigering van de Duitse regering om gedurende de laatste anderhalf jaar de werkelijkheid onder ogen te zien en in plaats daarvan zich te laten leiden door interne politieke overwegingen.⁸⁷

Vijf jaar later, na zijn pensionering, kreeg Mozer van de voormalig Duitse staatssecretaris van landbouw Hüttebräucker een vriendelijke afscheidsbrief, waarbij deze meldde dat hij, sinds Mozers vertrek uit de EEG, diens politieke grappen zo miste, bijvoorbeeld de grap over die naakte Duitsers en de Italianen met hun losse das!⁸⁸ Dit keer schreef Mozer geen ontkenning terug. Het was dan ook een grap die precies bij hem gepast zou hebben.

Geleidelijk veranderde het landbouwprobleem in de jaren zestig van karakter. De

⁸³ IISG, archief Mozer, inv.nr.58, debat in Bad Pyrmont, 21/4/1964.

⁸⁴ IISG, archief Mozer, inv.nr.5, brief aan Schmücker, juni 1964.

⁸⁵ IISG, archief Mozer, inv.nr.5, brief van Schmücker, maart 1965.

⁸⁶ IISG, archief Mozer, inv.nr.58, *Deutsche Bauernzeitung*, 24/12/1964

⁸⁷ IISG, archief Mozer, inv.nr.5, brief aan Schmücker, maart 1965.

⁸⁸ IISG, archief Mozer, inv.nr.8, brief van Hüttebräucker, maart 1970.

relatief hoge landbouwprijzen, gekoppeld met een stijgende productiviteit, deed de landbouw productie ver uitstijgen boven de consumptie in de lidstaten. Het resultaat waren grote overschotten (boterbergen en melkplassen) die tot onvrede en hoge kosten leidden. De oplossing moest komen van het ‘Mansholt Plan’ tot herstructurering van de Europese landbouw, dat in 1968 gepresenteerd werd. Het behelsde onder meer een ontwikkeling naar grotere productie-eenheden en een sterke teruggang van het aantal actieve boeren. Het was bedoeld als discussienota, maar werd ontvangen als een dictaat. Dit Plan zou Mansholt in boerenkringen tot een gehaat man maken, hij werd afgeschilderd als de ‘*Bauernkiller*’.⁸⁹ Mozer zou de rest van zijn EEG loopbaan druk bezig zijn om Mansholt, en diens Plan, te verdedigen.

Hij trok er weer op uit voor een lange reeks van lezingen en debatten. Deels probeerde hij de boeren te overtuigen op een strikt zakelijke, deels ook op een luchtige manier. Om aan te geven dat er voor boeren ook een toekomst kon zijn *buiten* de voedselproductie, verwees hij naar de Zwitsers, die ook geherstructureerd hadden, en daarbij ontdekt hadden: ‘*dass die Touristen bequemer zu melken sind als Kühe*’.⁹⁰ Maar meestal ging de discussie hard tegen hard. Als Mansholt weer eens persoonlijk werd aangevallen, als zijnde een buitenstaander, een Brusselse bureaucraat, als iemand die niets van het echte boerenleven begreep, vertelde Mozer gloedvol het levensverhaal van Mansholt, geboren als boerenzoon, zelf lang boer geweest en daarna vele jaren Minister van Landbouw. Hij eindigde dan steevast, ten minste bij een katholiek gehoor, met het ontroerende verhaal over het bezoek aan Paus Johannes XIII, waarbij de Paus en Mansholt met elkaar spraken als boerenjongens onder elkaar.⁹¹

Deze moeilijke periode verstevigde zijn grote bewondering en ontzag voor Mansholt. In januari 1969 zei hij daarover in een interview: ‘*Es ist ein Vergnügen für einen Kerl zu arbeiten der ein echter Regent ist. Mansholt besitzt die nötige Einseitigkeit um Entscheidungen zu treffen*’. En ook bij die gelegenheid kon hij niet nalaten er een spottende opmerking aan toe te voegen: ‘*Ich will mich in diesem Zusammenhang nicht über den Unterschied zu Erhard und Kiesinger auslassen*’.⁹²

⁸⁹ geciteerd in v.Merriënboer: *Mansholt*, 280.

⁹⁰ Mozer, *Landwirtschaft in Umbruch*, 14.

⁹¹ IISG, archief Mozer, inv.nr 63, lezing te Bocholt, 26/1/1969.

⁹² IISG, archief Mozer, inv.nr,63, interview in *Europa Union*, januari 1969.

(3.4) Strijder tegen het neonationalisme.

Mozer trof het niet dat zijn loopbaan in de EEG (1958-1970) grotendeels samenviel met de regeerperiode van de Franse President Charles De Gaulle (1958-1969). Hun visies op de integratie van Europa stonden diametraal tegenover elkaar. Waar Mozer de weg naar een verenigd Europa zag in de geleidelijke groei van een supranationale autoriteit waaraan de nationale overheden steeds meer van hun soevereiniteit zouden moeten overdragen, daar propageerde De Gaulle zijn concept van een ‘*Europa van de Vaderlanden*’, gebaseerd op het behoud van de nationale soevereiniteit. Daarnaast, en deels daarmee samenhangend, deed De Gaulle - in Mozers ogen - een nauw verholen poging om Frankrijk als de leider van een dergelijk gefragmenteerd Europa te positioneren. De Gaulle’s visie kwam in alle duidelijkheid aan het licht bij zijn afwijzing van de Engelse toetreding tot de EEG in januari 1963. Hij verklaarde dat het niet in het belang was van de Gemeenschap, noch in dat van Engeland, om nu al over te gaan tot toetreding. Een veto dus. Een paar dagen later tekende hij met Adenauer een Frans-Duits Vriendschapsverdrag.⁹³

Mozer was geschokt door deze ontwikkelingen: ‘De Gemeenschap wordt in zijn grondvesten geraakt’.⁹⁴ Hij zag er de bevestiging in van zijn vrees dat De Gaulle op een heel ander Europa aanstuurde: niet federatief, maar gebaseerd op nationale aspiraties en op coalities tussen landen. Voor Mozer was dat een stap terug naar een politiek die Europa in het verleden naar een serie burgeroorlogen had geleid. Met dit keer een Franse ambitie tot Europese hegemonie. Hij schrok er zelfs niet voor terug De Gaulle in zijn streven naar ‘*Vorherrschaft*’ te vergelijken met Hitler.⁹⁵ Het Frans-Duitse Vriendschapsverdrag diende ertoe – in Mozers ogen – om Duitsland los te weken uit het Europees verband en tot ‘partner aan de lijn’ van Frankrijk te maken.⁹⁶

Mozer streed in deze jaren dus op twee fronten: aan de ene kant het politieke gevecht om de graanprijs, en daarnaast de nog belangrijkere politieke strijd tegen wat hij zag als het opkomend neonationalisme. Dat laatste betrof niet alleen De Gaulle, maar hij bespeurde ook trekken ervan in Duitsland, bij Duitse politici (‘*Deutsche Gaullisten*’) zoals Franz Josef Strauss, die een meer onafhankelijke rol voor Duitsland nastreefden, minder afhankelijk van de Verenigde Staten, in een comfortabele wippositie tussen Oost en West, en die daarvoor steun bij De Gaulle meenden te vinden. Een dergelijke ontwikkeling zag Mozer als

⁹³ Dinan, *Europe Recast, A History of European Union* (London 2004), 102-104.

⁹⁴ IISG, archief Mozer, inv.nr 42, notitie, 1/2/1963.

⁹⁵ IISG, archief Mozer, inv.nr.48, artikel: *Vollendung oder Überwindung der Restauration*, mei 1963.

⁹⁶ IISG, archief Mozer, inv.nr.50, telex ‘*Kapitulatie is geen politiek*’, aan Nederlandse Europese Beweging, maart 1965.

buitengewoon gevaarlijk, als een aantasting van de Westerse eenheid, in het licht van de nog steeds voortdurende dreiging vanuit de Sovjet-Unie. Mozer uitte zijn zorgen waar hij maar kon. Bekend werd zijn artikel in de *Neue Rundschau* in mei 1963, getiteld ‘*Im Schatten des Generals*’ en een vervolg daarop in oktober 1964: ‘*Die Schatten werden länger*’.⁹⁷ Het leverde hem onder andere instemmend commentaar op van de historicus Golo Mann.⁹⁸

Een verdere zorgelijke ontwikkeling voltrok zich vanaf midden 1965, toen De Gaulle een interne crisis binnen de EEG uitlokte: het *Lege Stoel* conflict.⁹⁹ Zijn doel was het karakter van de Europese instituties om te buigen van supranationaal naar meer intergouvernementeel. Vooral de Europese Commissie zou veel van zijn bevoegdheden dienen op te geven en omgevormd moeten worden tot slechts een uitvoerend orgaan van de besluiten die tussen de nationale overheden in onderling overleg genomen zouden worden. Voor Mozer waren dat nieuwe tekenen van neonationalisme. Het deed hem denken aan het falen van de EDG in 1954, toen ook door Franse hand een supranationale ontwikkeling gestopt werd. Het *Lege Stoel* conflict eindigde weliswaar formeel in begin 1966 met een compromis, maar Mozer zette de strijd tegen het onderliggende neonationalisme voort.

Een wel heel bijzondere gelegenheid daartoe deed zich voor in juli 1966, toen hij uitgenodigd werd een redevoering te houden in Berlijn, bij een officiële herdenking van Duitse verzetslachtoffers. In deze beladen context sprak hij als volgt:

*’Es ist leider unbestritten dass sich 29 Jahre nach Kriegsende der Neonationalismus schlechtesten Prägung allenthalben wiederum regt und erneut Feld gewinnt. Zwar tarnt er sich heute mit europäischen Phrasen, baut Fassaden, um dahinter das alte Spiel um die Hegemonie erneut zu beginnen; das aber ist der neue Anfang vom alten Ende’.*¹⁰⁰

Mozers zorgen over het opkomend neonationalisme bleven niet beperkt tot Frankrijk en Duitsland. Tegen het einde van zijn Brusselse loopbaan bespeurde hij ook dergelijke tendensen in Nederland. Met argwaan volgde hij de ontwikkelingen in de PvdA. In een ingezonden stuk in het Vrije Volk schreef hij, doelend op het ijveren van Nieuw Links om uit de NAVO te treden:

‘In Brussel doe ik mijn uiterste best om het nationalisme te bestrijden. Ik mag wel zeggen, dat ik dat als een levenstaak zie. En nu begint waarachtig in mijn eigen Partij,

⁹⁷ IISG, archief Mozer, inv.nr.49 en 53, *Neue Rundschau*, oktober 1964.

⁹⁸ IISG, archief Mozer, inv.nr.4 en 53, brief van Golo Mann, april 1963, naar aanleiding van het eerste artikel dat begin 1963 ook gepubliceerd werd onder de titel ‘*Vollendung oder Überwindung der Restauration*’.

⁹⁹ D. Dinan, *Europe Recast, A History of European Union* (London 2004)104-108.

¹⁰⁰ IISG, archief Mozer, inv.nr.50, rede te Berlijn, 19 juli 1966.

op het thuisfront, een actie om zich helemaal los te maken uit een militair bondgenootschap'.¹⁰¹

Maar ook anderen in Nederland kregen ervan langs:

‘Vrijwel alles wat in Nederland beweert ‘radicaal’ te zijn, geeft blijk van een funeste kijk op de buitenlandse politiek. De hunkering gaat in de richting van het oude neutralisme (...) Hoopt men dat zich de Buitenlandse en Veiligheidspolitiek niet met ons bezig houdt als wij maar voldoende onverschilligheid voor haar tonen?’¹⁰².

En over de toekomst van de Europese integratie vroeg hij zich zorgelijk af:

‘Terecht of ten onrechte spreekt de economie en het Europa van de verordeningen nauwelijks tot de fantasie, zeker niet tot die van de jongeren (...) Kan de gedachte van de Europese eenwording slechts groeien in de schaduw van de puinhopen van een oorlog, of ook tussen ijskasten en TV-toestellen?’¹⁰³

(3.5) Afscheid van Brussel.

In maart 1970 werd Mozer vijftenzestig, en moest hij afscheid nemen van Brussel. Bij de feestelijke afscheidsreceptie werd hem van alle kanten lof toegezwaaid, en deed Commissie President Rey zijn uitspraak over de ‘meest merkwaardige kabinetschef’. In zijn antwoord op alle loftuitingen deed Mozer zijn reputatie eer aan. Over zijn rol als kabinetschef verklaarde hij: *‘dass ich mir der Rangordnung als Kabinettschef gegenüber den Kommissaren stets bewusst gewesen sei: es ist die Pflicht des Kabinettschefs dümmmer zu scheinen als sein Minister’*.¹⁰⁴

Ter gelegenheid van zijn pensionering ontving Mozer verscheidene onderscheidingen. Naast de formele eretitel: ‘Honorair Directeur-Generaal van de EEG’, was daar de benoeming tot Ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw. Zeer verguld was hij ook met de verlening van het Duitse ‘*Grosses Verdienstkreuz*’, vierendertig jaar nadat hem de Duitse nationaliteit ontnomen was.¹⁰⁵

In alle landelijke Nederlandse en in enkele Duitse kranten verschenen interviews met Mozer. Voor een luie journalist geen moeilijke opgave. Met een enkele vraag zat Mozer op zijn praatstoel. Het gevolg was wel dat veel van die stukken op elkaar gingen lijken. De interesse ging meestal uit naar zijn persoonlijke geschiedenis van vóór en tijdens de oorlog.

¹⁰¹ IISG, archief Mozer, inv.nr.52, *Vrije Volk*, 19/2/1969.

¹⁰² IISG, archief Mozer, inv.nr.44, januari 1968, briefing note voor Mansholt, voor Bilderberg Conferentie

¹⁰³ Ibidem.

¹⁰⁴ IISG, archief Mozer, inv.nr.8, brief aan Hüttebräucker, 10/4/1970.

¹⁰⁵ IISG, archief Mozer, inv.nr.72, uitreiking op Duitse ambassade, 9/9/1970.

Vooral zijn onderduiktijd ‘in een psychiatrische inrichting’ kwam steeds ter sprake. Daarmee vergeleken kwamen zijn werkzaamheden bij de EEG er maar bekaaid af, al liet Mozer niet na steeds de lof te zingen van de Europese integratie.

Een uitzondering op het standaard interview was dat met Bibeb in *Vrij Nederland* van eind maart 1970.¹⁰⁶ Bibeb viel Mozer aan op zijn rol in het Oost-West conflict. Waren zijn lezingen in Duitsland vlak na de oorlog niet ook op verzoek geweest van de geallieerden, in het kader van re-educatie? Was dat ook niet de reden dat de communisten destijds in het parlement bij zijn naturalisatie tégen gestemd hadden, omdat zij hem voor een Amerikaans agent hielden?¹⁰⁷ En tenslotte: ‘heeft u niet veel vrienden verloren door uw koude oorlog denken?’ Mozer leek door dit soort vragen enigszins uit het veld geslagen. ‘U heeft zich goed voorbereid’ zei hij tot twee maal toe. En ja, antwoordde hij op de laatste vraag, ‘een *Kalte Krieger* genoemd te worden is niet prettig’.

(3.6) Terugblik

In zijn Brusselse periode bewees Mozer dat hij niet alleen een Europees idealist was, maar dat hij tegelijkertijd ook realist en pragmaticus kon zijn. Dat bleek wel in de taaie strijd om de graanprijs tussen 1962 en 1965, waarin Mozer een belangrijke rol speelde, gebruik makend van zijn gave tot scherpe politieke analyses en door zijn vele persoonlijke contacten met betrokkenen en besluitnemers. Maar naast pragmatisme klonk er ook steeds weer idealisme door in zijn ijveren voor Europees federalisme, voor de versterking van het supranationale karakter van de EEG, en tégen wat hij noemde het neonationalisme, dat in zijn ogen een groot risico in zich droeg, omdat ‘*Jeder Nationalismus die Gefahr in sich schliesst in die Geschichte Europas zurückzufallen*’.¹⁰⁸

Dat alles werd wellicht het beste samengevat in een lange brief, die Mozer begin 1968 aan Mansholt schreef. Allereerst kwamen daarin zijn eigen machteloosheid en frustratie van de laatste jaren tot uitdrukking: ‘We moeten de feiten onder ogen zien’, zo schreef hij, ‘Wij willen uitbreiding, De Gaulle wil dat niet’. En terugblikkend op de ontwikkelingen vanaf 1949 ging hij verder: ‘Wij hebben het politieke spel met de Europa Raad verloren, wij hebben het militaire spel met de EDG verloren, wij zijn met de economische integratie begonnen om tenminste aan één aspect te werken, (...) omdat er tot méér de wil en de macht ontbreekt’.

Daarna sneed hij de in zijn ogen zorgelijke ontwikkelingen in Duitsland aan: ‘Dat

¹⁰⁶ IISG, archief Mozer, inv.nr.63, *Vrij Nederland*, 28/3/1970.

¹⁰⁷ Handelingen Staten-Generaal, <http://www.statengeneraaldigitaal.nl/>, datum 26 september 1950, 2.

¹⁰⁸ IISG, archief Mozer, inv.nr.53, rede te Bad-Godesberg voor congres van Europa-Union Deutschland, 10/5/1965.

neemt niet weg dat ik graag zou willen hebben dat jij je een keer grondig met de politieke situatie van Duitsland ging bezig houden. Dat land is gevaarlijker dan andere, juist omdat het minder politieke bewegingsvrijheid heeft dan zijn burens'. En refererend aan de jaren dertig: 'Ik heb al één keer in mijn leven ondervonden dat ik met waarschuwingen voor Duitsland als oorlogsophitser ben gekwalificeerd, ik zou niet nog eens in het gelijk willen worden gesteld'.

Hoe nu door te gaan? Daartoe citeerde hij - zoals hij wel vaker deed - Ferdinand Lasalle: 'Uitspreken wat de feiten zijn, en opwinding over deze feiten: dát is nog geen program'. Dus, zo concludeerde hij in een combinatie van idealisme en pragmatisme: 'Wij gaan dóór met zaken doen, en accepteren dat wij met de politieke eis doodgewoon weer bij het begin moeten beginnen'.¹⁰⁹

¹⁰⁹ IISG, archief Mozer, inv.nr.44, brief aan Mansholt, 19/1/1968.

Hoofdstuk 4: De Achterhoekse jaren (1970-1979)

(4.1) Intro

Na zijn pensionering verhuisde Mozer naar de Achterhoek. Al spoedig beklagde hij zich in zijn correspondentie erover dat zijn agenda nu nog voller was dan voorheen. Hij had beloofd om zijn memoires te schrijven. Daarmee maakte hij nu een begin. Het manuscript dat de periode tot 1923 beschrijft – hij is dan achttien jaar, en verhuist van München naar Kassel - is bewaard gebleven. Het geeft boeiende details over het politieke leven in München na de 1^e Wereldoorlog. De levendige schrijfstijl, met een oog zowel voor de grote lijnen als voor *human interest*, doet uitzien naar meer.¹¹⁰ Het is jammer dat Mozer geen tijd gevonden heeft om zijn herinneringen volledig op schrift te stellen. Dat hij daar niet aan toe kwam, wordt wel duidelijk als we zijn verdere activiteiten vervolgen na zijn pensionering. In het kort opgesomd: hij bleef adviseur van Mansholt en van de EEG, werd medewerker van *Die Zeit* en de *Neue Zürcher Zeitung* evenals redacteur van *Socialisme & Democratie*, hij onderhield zijn brede internationale netwerk door middel van een niet aflatende stroom van notities, en nam bestuursfuncties aan binnen de Euregio, een interregionaal samenwerkingsverband.

(4.2) Adviseur van Mansholt / EEG.

De eerste jaren na zijn pensionering bleef Mozer in regelmatig contact met Brussel. Een belangrijk deel daarvan bestond uit persoonlijke adviezen, direct gericht aan Mansholt. Het betrof algemene politieke ontwikkelingen, maar ook Mozers eigen ervaringen met de in gang gezette Europese herstructurering van de landbouw. Zo meldde hij eind 1971 dat hij zich zorgen maakte over de landbouw in het oosten van het land, de streek waar hij nu woonde. Hij berichtte Mansholt: ‘Het afvloeiingsproces neemt in enkele gebieden beangstigende vormen aan. Van 200 boerderijen in een deel van de Achterhoek zijn dit jaar 6 aanmeldingen voor de landbouwschool gekomen: twee bruikbare kerels, vier keer brandhout’.¹¹¹ In deze brieven was er naast zakelijke bespiegelingen ook plaats voor persoonlijke observaties. Een brief over de oprichting van een Europese Socialistische Partij werd afgesloten met een korte mededeling: ‘Beatrix vindt de foto’s van je houtsnijwerk geweldig’.¹¹²

Naast de persoonlijke relatie met Mansholt waren er de officiële adviezen aan Brussel. Wat de precieze status daarvan was, en of dit al of niet een bezoldigde functie was, is niet

¹¹⁰ IISG, archief Mozer, inv.nr.1, manuscript.

¹¹¹ IISG, archief Mozer, inv.nr.73, brief aan Mansholt 28/12/1971.

¹¹² IISG, archief Mozer, inv.nr.73, brief aan Mansholt 11/1/1972.

geheel duidelijk. Eind 1972 bijvoorbeeld stuurde hij Mansholt een brief met een gedetailleerde ‘termijnkalender’, en vroeg hiervoor diens fiat. Het betrof een overzicht van Mozers activiteiten voor de EEG gedurende het afgelopen jaar 1972.¹¹³

De lijst omvatte:

- bezoeken aan Brussel	- 21 dagen
- internationale contacten	- 13 conferenties
- schriftelijke berichtgeving / adviezen	- 15 maal
- lezingen (in binnen- en buitenland)	- 27 maal
- landbouwcontacten / bijeenkomsten	- 32 maal

Hieruit mag voldoende blijken hoe nauw hij de eerste jaren bij Brussel betrokken bleef.

Na het vertrek van Mansholt bij de EEG, in 1973, werden de contacten geleidelijk minder, zeker nadat Mansholt zich ging ontpoppen als een bekeerde milieuactivist. Dat Mozer daar niet erg van onder de indruk was, bleek wel uit zijn sarcastische mededeling hierover aan zijn netwerk: *‘Mansholt will heute von seiner Brüsseler Politik nichts mehr wissen. Er hat die Finalität der Welt entdeckt und spielt jetzt deren Cassandra’*.¹¹⁴

(4.3) Mozers oude en nieuwe netwerk.

De grote kracht van Mozer bleef zijn internationale netwerk. Dat veranderde niet na zijn pensionering. Integendeel, het leek wel alsof het nog uitgebreider werd. Een van zijn nieuwe contacten was Helmut Schmidt. Op verzoek van Vredeling (Minister van Defensie in het kabinet Den Uyl) had Mozer begin 1975 contact gezocht met Schmidt, die toen Minister van Defensie in Duitsland was. Die contacten bleven bestaan, ook nadat Schmidt Bondskanselier werd. Mozer bezocht hem eens per jaar en voorzag hem intussen van zijn politieke notities. Die waren welkom, zoals bleek toen Schmidt Mozer eens bedankte voor een overzicht van de politieke en economische situatie in Nederland, en daaraan toevoegde dat deze informatie beter was dan wat hij normaal van zijn eigen diplomatieke dienst ontving.¹¹⁵ De mate van vertrouwelijkheid tussen beiden moge ook blijken uit een eerdere brief van Mozer, waarin hij refereerde aan een komend diner van Schmidt in Hamburg, en hem vroeg: *‘Dort wird auch Prinzessin Beatrix und ihr Mann sein. Bitte: sei nett zu den Leuten; sie verdienen es’*.¹¹⁶

Het is een voorbeeld van directe, persoonlijke correspondentie. Daarnaast is een groot deel van het Mozer archief over de periode 1970-1979 geordend onder de algemene titel van

¹¹³ IISG, archief Mozer, inv.nr.73, brief aan Mansholt 20/12/1972.

¹¹⁴ IISG, archief Mozer, inv.nr.74, notitie 11/4/1976.

¹¹⁵ IISG, archief Mozer, inv.nrs.11, brief van Schmidt, 8/12/1978.

¹¹⁶ IISG, archief Mozer, inv.nrs.11, brief aan Schmidt, 12/2/1978.

‘Notities’.¹¹⁷ Het zijn een 200-tal kortere en langere observaties en analyses over een breed spectrum van onderwerpen. Helaas is meestal niet duidelijk aan wie ze specifiek gericht zijn. Ze hebben een datum en auteur (AM = Alfred Mozer), en zijn bijna alle geschreven in het Duits. Het zijn geen notities voor eigen gebruik, want regelmatig wordt ‘de lezer’ direct aangesproken. Een aantal ervan kan de basis geweest zijn voor een krantenartikel of lezing, maar anderen zijn te vertrouwelijk voor een algemeen publiek. Mijn veronderstelling is dat deze notities bestemd waren voor een beperkte kring van relaties, voor zijn netwerk dus. De titels van de artikelen zijn vaak algemeen, zoals ‘*Europäisches Allerlei*’, ‘*Aus der Brüsseler Küche*’, ‘*Zur bundesdeutschen Politik*’, of nog algemener: ‘*Bemerkungen eines Aussenseiters*’. De onderwerpen variëren van diepgravende analyses van belangrijke politieke ontwikkelingen tot korte reacties op de actualiteit, bijvoorbeeld naar aanleiding van verkiezingen. Ook in deze notities blijkt weer zijn pakkende schrijfstijl. Wanneer Mozer brede politieke ontwikkelingen schetste, deed hij dat zelden in abstracte termen. Politieke strijd was voor hem de machtsstrijd van en tussen personen. Zo volgde hij in Frankrijk nauwgezet de strijd tussen Giscard en Chirac, en in Duitsland de verwoede pogingen van Strauss om het tot kanselier te schoppen.

Hij was een meester in het beknopt karakteriseren van personen. Van der Stoel, de nieuwe Minister van Buitenlandse Zaken, introduceerde hij bij zijn lezers als volgt: ‘*Korrechter Mann, kontaktarm, ideologisiert auf Entspannung, ohne Griff auf sein Departement, vor allem auf den alten Clan der Botschafter*’. Bij Strauss was hij nog sneller klaar: ‘*der Ortskommandant*’.¹¹⁸ Maar hij kon politieke figuren ook uitvoeriger en meer subtiel beschrijven. Eerder is al zijn terugblik op Schumacher genoemd. Bij de 70^e verjaardag van Wehner, de SPD fractievoorzitter, schreef hij een lang, zeer afgewogen artikel over diens leven en werk.¹¹⁹ Hetzelfde gold voor Spinelli, de vroege Italiaanse voorvechter voor Europese integratie. Bij dergelijke korte biografieën verzuimde Mozer nooit te vermelden hoe lang en hoe goed hij de persoon in kwestie zelf al kende, Wehner bijvoorbeeld al vanaf de eerste reis door Duitsland in 1945, en Spinelli al sinds de allereerste dagen van de Europese Beweging.¹²⁰

Ook gebruikte hij zijn notities voor het promoten van in zijn ogen geschikte personen. Een voorbeeld daarvan was Ernst Albrecht. Deze kende hij al uit zijn Brusselse dagen en hij vond hem toen al een van de weinigen, die het qua intellect en capaciteiten kon opnemen

¹¹⁷ IISG, archief Mozer, inv.nrs.74-96.

¹¹⁸ IISG, archief Mozer, inv.nr.74, notitie 26/6/1975.

¹¹⁹ IISG, archief Mozer, inv.nr.76, notitie 1974 (ongedateerd).

¹²⁰ IISG, archief Mozer, inv.nr.81, notitie 6/7/1976.

tegen de in Mozers ogen bijna altijd superieure Franse ambtenaren. Hij bracht Albrecht regelmatig onder de aandacht van zijn Duitse netwerk en steunde hem toen deze in 1976 een (geslaagde) gooi deed naar het Minister-presidentschap van Niedersachsen.¹²¹

Een betrekkelijk kleine categorie (een twintigtal) vormen de notities over Nederland. Ook deze zijn in het Duits gesteld, dus waarschijnlijk bestemd voor Duitse consumptie. Ze werden meestal geschreven naar aanleiding van verkiezingen of bij speciale gebeurtenissen. Een voorbeeld van het laatste waren de Molukse aanslagen van 1975 en 1977. Mozer lichtte de achtergronden daarvan toe, en besprak daarbij gelijk maar de hele koloniale geschiedenis van Nederland.¹²²

Over de algemene politieke ontwikkelingen in de jaren zeventig in Nederland uitte hij zich steeds pessimistischer. Het was de tijd van Nieuw Links en van het kabinet Den Uyl. Zijn weerzin tegen de ontwikkelingen binnen de PvdA zullen we later nog nader bezien. Maar ook over andere linkse partijen was hij niet te spreken. De nieuwe PPR (Politieke Partij Radicalen) introduceerde hij bij zijn lezers als volgt:

*‘Die Mitglieder dieser Partei rekrutieren sich aus jungen Katholiken und Protestanten, die überwiegend geführt werden von aus der Kirche geflüchteten Kaplane, die inzwischen geheiratet und wieder geschieden sind’.*¹²³

(4.4) Bestuurder in de Euregio.

Alsof de bovengenoemde activiteiten voor een gepensioneerde nog niet voldoende waren, nam Mozer ook nog een aantal bestuurlijke taken op zich. Al kort nadat hij in de Achterhoek was komen wonen, werd hij daarvoor benaderd. Eerst door de SSOG (Stichting Samenwerking Oost Gelderland), een samenwerkingsverband tussen lokale gemeentes, waarvan hij voorzitter werd, en spoedig daarna door ‘Euregio’, het samenwerkingsverband tussen Twente en de Gelderse Achterhoek aan de Nederlandse kant en het gewest Rhein-Ems aan de Duitse kant van de Nederlands-Duitse grens. Een gebied met 1.6 miljoen inwoners.

Hij werd in 1970 de eerste voorzitter van de naar hem genoemde Euregio Mozer-commissie, die als doel had het ontplooiën en stimuleren van sociaal-culturele grensoverschrijdende activiteiten. Met zijn bekende werkkraft en hartstocht wierp hij zich op deze nieuwe taak. Hij zag het als het voorbeeld van een *bottom up* benadering van Europese integratie. Niet van hogerhand, zoals in Brussel, maar direct voor en door de burgers

¹²¹ IISG, archief Mozer, inv.nr.76, notitie 16/8/1976.

¹²² IISG, archief Mozer, inv.nr.82, notities 12/12/1974 en 12/6/1977.

¹²³ IISG, archief Mozer, inv.nr.82, notitie 19/3/1974.

zelf. Een klein-Europa aan de grens. Hij genoot van de overgang van ‘gedrukt papier’ naar het werken met mensen. Over het eerste zei hij: ‘Het Onze Vader telt 100 woorden, de Tien Geboden 120, de verklaring van de mensenrechten ruim 300, maar de verordening voor de invoer van caramelp producten in de Gemeenschap heeft 29.400 woorden nodig. Dat bedoel ik met gedrukt papier’. In de Euregio zag hij zijn taak heel anders, namelijk ‘te bereiken dat de bevolking aan weerszijden van de grens niet langer met de rug naar elkaar toegekeerd staat, maar elkaar aankijkt en de hand reikt’.¹²⁴

De activiteiten die de Mozer-commissie promootte, waren velerlei: uitwisseling van personen op alle niveaus, gemeenschappelijke activiteiten, taalcurssussen, samenstelling van geschikt schoolmateriaal, vereenvoudiging van het grensverkeer voor studenten en werkers (pendelaars) door opheldering van de verschillen in sociale wetten. ‘Kruimelwerk’, zo zei hij er zelf van in interviews, ‘maar heel belangrijk kruimelwerk, en het spreekt de mensen wel aan’.¹²⁵

Waar nodig zette Mozer zijn eigen netwerk in. In 1975 stakte de financiering van de Mozer-commissie, die tot dan toe door drie overheden gedeeld was: Nederland, Westfalen en de Bondsrepubliek. De *Bund* trok haar bijdrage terug, omdat men het eigenlijk een activiteit op *Landes*-niveau achtte. Het ging om 50.000 DM per jaar. Mozer schreef tientallen brieven naar zijn contactpersonen om hen te bewegen de commissie van de Bondsdag, die over het budget moest oordelen, te beïnvloeden.¹²⁶ Toen dat niet lukte, probeerde hij het met succes langs een andere weg: hij wist zijn vriend Ernst Albrecht ertoe te bewegen om het *Land* Niedersachsen het ontbrekende bedrag te laten aanvullen.¹²⁷

Via zijn netwerk raakte het Euregio concept ook elders in Europa bekend en Mozer werd voorzitter van de AGE (Arbeitsgemeinschaft Europäischer Grenzregionen). Hij nodigde Europarlementariërs en vertegenwoordigers van andere grensgebieden uit om het Euregiowerk te komen bestuderen. De Euregio werd zo een ‘*Modelfall für ganz Europa*’.¹²⁸ Vergeefs lobbyde hij voor een bijdrage uit de Europese fondsen, die beschikbaar kwamen onder het nieuwe EEG Regionaal beleid. Tot zijn grote verontwaardiging werden deze alleen toegekend aan ‘nationale’ projecten, en niet aan interregionale activiteiten zoals Euregio.

In 1975 trad hij terug als voorzitter van de SSOG en ook van de Mozer-commissie. Hij werd dat jaar zeventig en wilde het rustiger aan gaan doen. Kort daarvoor had hij over zijn

¹²⁴ IISG, archief Mozer, inv.nr.104, interview *Vrije Volk*, 30/10/1974.

¹²⁵ IISG, archief Mozer, inv.nr.115, interview *Dagblad van het Oosten*, 21/10/1974; inv.nr.119, interview *De Gelderlander*, 1/5/1978.

¹²⁶ IISG, archief Mozer, inv.nr.116, correspondentie over financiering, o.a. brieven aan Wehner.

¹²⁷ IISG, archief Mozer, inv.nr.118, brief aan Albrecht.

¹²⁸ IISG, archief Mozer, inv.nr.115, werkbezoek van delegatie Europees Parlement, 7/3/1974.

harde werken al eens aan Haferkamp (vicepresident van de Europese Commissie) geschreven: *‘Ich arbeite jetzt härter als damals in Brüssel, weil jetzt als Pensionär eben der Büroschlaf fehlt’*.¹²⁹ Hij werd benoemd tot erevoorzitter van Euregio en mocht in die functie nog meemaken dat in 1979 de Euregio-Raad werd geïnstalleerd. Dat was een vertegenwoordigend orgaan van vijftig afgevaardigden, dat als een soort parlement de Euregio activiteiten zou gaan begeleiden. In zijn feesttoespraak noemde Mozer dit het allereerste *crossregionale* parlement, en maakte daarbij ook een vergelijking met het eerste *crossnationale* Europees Parlement, dat later dat jaar voor het eerst direct gekozen zou worden.¹³⁰

(4.5) Afscheid van de PvdA

Mozer had al eerder blijk gegeven van zijn groeiende ongenoegen met de richting waarin de PvdA zich ontwikkelde. Die ontwikkelingen waren mede het resultaat van het optreden vanaf 1966 van Nieuw Links, dat geleidelijk binnen de PvdA aan invloed won, totdat in 1971 een Nieuw Linkser, Andre van der Louw, als voorzitter werd gekozen en Nieuw Links een meerderheid in het dagelijks bestuur verwierf. Een aantal van de Nieuw Linkse programmapunten hadden betrekking op het buitenlands beleid, zoals de onvoorwaardelijke erkenning van de DDR en, onder voorwaarden, het uittreden uit de NATO. Op binnenlands terrein richtte men zich op samenwerking met ander progressieve partijen en op polarisatie tegenover niet-progressieve partijen. Als reactie hierop was in 1970 al een groep verontrusten uit de PvdA getreden om zich in een nieuwe partij te verenigen: DS’70.

Alfred Mozer zag deze ontwikkelingen met afschuw aan. In april 1970, dus vlak na zijn pensionering, schreef hij aan Vondeling dat hij ‘met de grootste zorg vervuld over de gang van zaken in de partij’ was. Hij noemde de stuurloosheid op het gebied van de defensie en de NATO, en de partijvisie op de democratie. Maar het voorbeeld van DS’70 wilde hij niet volgen, zei hij, omdat ‘ik zeer nadrukkelijk afsplinteringen en nieuwe partijvormen van de hand heb gewezen’.¹³¹ Later, in een brief aan Vredeling, ging hij een heel stuk verder in het kwalificeren van de PvdA. ‘Ik ben niet bereid mij te laten plaatsen voor een keuze tussen bruingelakte en roodgelakte Nazi’s’.¹³² Dat was een zeer vergaande uitdrukking, die hij wel vaker gebruikte om extreem links en extreem rechts op één lijn te plaatsen. De oorsprong ervan lag bij Kurt Schumacher, die dit beeld gebruikte om zijn afkeer van de communisten

¹²⁹ IISG, archief Mozer, inv.nr.115, brief aan Haferkamp, 13/6/1974.

¹³⁰ IISG, archief Mozer, inv.nr.119, installatie Euregio Raad, 15/4/1979.

¹³¹ IISG, archief Mozer, inv.nr.10, brief aan Vondeling, april 1970.

¹³² IISG, archief Mozer, inv.nr.10, brief aan Vredeling, 4/8/1971.

(de roodgelakte Nazi's) tot uitdrukking te brengen.¹³³

Een jaar later kwam het tot een breuk. In juni 1972 vond in Wenen het 12^e Congres van de Socialistische Internationale plaats. Mozer was daar aanwezig als waarnemer, dus niet als lid van de PvdA delegatie, die onder leiding stond van Van der Louw. Congresresolutie nummer acht, over het afwijzen van iedere vorm van terrorisme, zowel van links als van rechts, werd weliswaar aangenomen, maar Nederland en nog drie andere landen onthielden zich van stemming. Mozer was hierover zeer verontwaardigd. In oktober verscheen zijn congresverslag in *S&D*, waarin hij van het Bestuur opheldering eiste, want: 'hier moet men kleur bekennen, wordt nu de wet van de jungle in overweging genomen, wie bepaalt welk terrorisme aanvaardbaar is en welk niet?'¹³⁴ Van der Louw antwoordde, deels met verwijten (Mozer had in Wenen niets van zich laten horen) en deels met nuances ('natuurlijk is de PvdA tegen terrorisme waarbij onschuldigen getroffen worden'), maar voor Mozer hoefde het niet meer. Eind november 1972 zei hij zijn lidmaatschap op. Vredeling en Burger probeerden hem nog om te praten: 'trek je besluit in, je moet het gelijk dat je hebt niet te grabbel gooien door zo stom te doen'.¹³⁵ Maar het was voor Mozer geen opwelling geweest: in september had hij zich al als lid aangemeld bij de Noorse Arbeiderspartij. De reden daarvoor was tweeledig: hij wilde via een socialistische partij verbonden blijven met de Socialistische Internationale en hij koos Noorwegen omdat hij daar goede relaties had opgebouwd in het kader van eerdere onderhandelingen over de mogelijke toetreding van Noorwegen tot de EEG.

Ook na beëindiging van zijn lidmaatschap bleef Mozer de PvdA kritisch volgen, in persoonlijke brieven en in notities aan zijn netwerk. Het betrof dan steeds de PvdA-visie op het gebied van de externe veiligheid en de binnenlandse partijpolitiek. Zo schreef hij eind 1972 aan Hans Apel (Bondsdaglid voor de SPD) hoeveel pijn het hem deed dat de PvdA 'völlig ins Fahrwasser der anti-NATO, anti-Verteidigung und illusionsreicher Entspannungseuphorie gerät'.¹³⁶ In oktober 1973, een half jaar na het aantreden van het kabinet Den Uyl, somde Mozer zijn bezwaren nogmaals tegenover Mansholt op, in een brief die, zoals hij schreef, diende om zijn hart te luchten. Over zijn teleurstelling over Den Uyl's Europa beleid. Over het PvdA moralisme, bijvoorbeeld ten aanzien van Spanje: 'Ik kots van de schijnheiligheid'. Over de binnenlandse polarisatie die ertoe zou leiden dat men

¹³³ A. Mozer, 'De SPD – erfgenaam van Lasalle, Marx en Bernstein', in: Marnix Krop (red.), in: *Burengerucht, opstellen over Duitsland* (Deventer 1978) 297-335, aldaar 320.

¹³⁴ IISG, archief Mozer, inv.nr.111, *S&D*, oktober 1972, verslag van 12^e Congres Socialistische Internationale.

¹³⁵ IISG, archief Mozer, inv.nr.112, brief van Burger, 28/11/1972.

¹³⁶ IISG, archief Mozer, inv.nr.7, brief aan Apel, december 1972.

uiteindelijk ‘andere opvattingen onderdrukt’ en ‘hun vertegenwoordigers uitroeit’.¹³⁷

Aan oud-premier Drees, met wie hij steeds contact bleef houden, rapporteerde hij na een lezing: ‘Ik heb mij enige moeite getroost om tegen de ‘nieuwe’ ideeën in te gaan, die ten slotte oude stommiteiten zijn, waarmee wij meenden afgerekend te hebben’.¹³⁸ En eind 1977 richtte hij zich rechtstreeks tot Den Uyl, naar aanleiding van de mislukking van de formatie van een 2^e kabinet Den Uyl. Mozer verweet hem op het beslissende moment, tijdens het beslissende congres, geen leiderschap getoond te hebben: ‘Het is om te huilen wat je verknoeid hebt’.¹³⁹

Het zou niet meer goed komen tussen Mozer en de PvdA. Bij zijn overlijden liet het PvdA-bestuur niets van zich horen. Den Uyl wel.¹⁴⁰

(4.6) De laatste maanden.

In het Mozer archief is weinig te vinden over zijn gezondheidstoestand gedurende zijn laatste maanden. Een jaar eerder - mei 1978 - was een kwaadaardige tumor bij hem geconstateerd. Het bleek te laat voor een operatie, maar in juli werd hij bestraald.¹⁴¹ Toen hij daarvan hersteld was, nam hij zijn activiteiten weer op.

In mei 1979 was hij nog zeer actief in het kader van de eerste rechtstreekse verkiezingen voor het Europese Parlement. In de laatste week er vóór, sprak hij nog iedere avond op verkiezingsbijeenkomsten in de regio.

De laatste brief in het Mozer archief dateert van 8 juli 1979 en is gericht aan Bondskanselier Schmidt. Deze had hem verteld van zijn aanstaande bezoek aan de Paus, en Mozer wilde hem daarbij van advies dienen. Daartoe nam hij nog een keer uitgebreid de lange naoorlogse geschiedenis door van de relatie tussen socialisme en religie, waarbij hijzelf ook betrokken geweest was. Over de doorbraakgedachte van de PvdA, over zijn contacten met Duitse geestelijken, en de uiteindelijke bekroning met een Pausbezoek, samen met Mansholt. In zijn laatste zin van deze - wellicht zijn laatste - brief, schreef hij, doelend op Schmidts aanstaande Pausbezoek: ‘*Ich beneide Dich um Deinen Besuch*’.¹⁴²

Ruim een maand later, op 12 augustus 1979, overleed Alfred Mozer. Hij werd vierenzeventig jaar.

¹³⁷ IISG, archief Mozer, inv.nr.9, brief aan Mansholt, oktober 1973.

¹³⁸ IISG, archief Mozer, inv.nr.10, brief aan Drees, 3/9/1974.

¹³⁹ IISG, archief Mozer, inv.nr.10, brief aan den Uyl, 7/11/1977.

¹⁴⁰ Wielenga, *Alfred Mozer*, 160.

¹⁴¹ IISG, archief Mozer, inv.nr.7, brief aan Albrecht, juli 1978.

¹⁴² IISG, archief Mozer, inv.nr.11, brief aan Schmidt, 4/7/1979.

(4.7) Terugblik

Mozer's pensionering was geen overgang naar een rustiger leven. Hij bleef uiterst actief, maar meer dan voorheen als journalist, analyticus en commentator. Daarnaast werd hij nu ook voor het eerst bestuurder, al was dat op kleine schaal. In de Euregio werd hij de stuwende kracht achter de interregionale samenwerking.

In die regio werd hij na zijn terugtreden, en na zijn overlijden, niet vergeten. De Mozer-commissie bleef onder die naam bestaan. In 1982 werd in Bocholt een straat naar hem genoemd.¹⁴³ En toen in 1985 een permanent Euregio-kantoor gebouwd werd, vlakbij de grens in Gronau, werd de feestelijke opening verricht door prins Claus, waarbij koningin Beatrix een door haar zelf gebeeldhouwde buste van Alfred Mozer onthulde.¹⁴⁴

Het werk in de Euregio had hem dichterbij de burger gebracht, en daarmee dichterbij wat hij zag als een fundamenteel probleem. Want, zo zei hij eens in een interview, in een uitspraak die ook vandaag nog een grote relevantie heeft:

‘Hoe de burger te betrekken bij de problematiek van nu, dat is een van de grote vraagstukken waar we ons mee bezig dienen te houden, want je hebt van regeringen en parlementen niet méér te verwachten, dan er aan politieke wil bij de burgers leeft, en die wil te helpen aankweken – daar gaat het om’.¹⁴⁵

Zijn breuk met de PvdA toonde aan hoe diep Mozer's gevoelens waren met betrekking tot twee voor hem fundamentele zaken: internationale veiligheid en partijdemocratie. Wielenga, die het conflict met de PvdA ook beschrijft, trekt uit de groeiende afstand tussen Mozer en de PvdA de conclusie dat niet Mozer veranderd was, maar de tijd was veranderd en daarmee de partij.¹⁴⁶ Bij de stelling dat ‘de tijd’ veranderd was, valt mijns inziens nog wel een kanttekening bij te maken. Nederland was in de loop van de jaren zeventig op een aantal terreinen zeker wel veranderd, maar datzelfde gold (nog) niet voor de machtsverhoudingen in de wereld en in de wereldpolitiek. De Koude Oorlog was nog niet voorbij. Er waren wel tekenen van ontspanning, maar de goede afloop daarvan was nog ongewis, en over de late jaren zeventig zou men zelfs spreken in termen van een ‘Tweede Koude Oorlog’.¹⁴⁷

Thans wordt binnen de PvdA de herinnering aan Mozer levend gehouden in de ‘Alfred

¹⁴³ IISG, archief Mozer, inv.nr.137, straatnaam in Bocholt, 1982.

¹⁴⁴ IISG, archief Mozer, inv.nr.138, opening regio huis, 1985.

¹⁴⁵ IISG, archief Mozer, inv.nr.105, interview in ‘*De Europese gemeente*’, oktober 1975.

¹⁴⁶ Wielenga, *Alfred Mozer*, 159.

¹⁴⁷ Tony Judt, *Na de oorlog, een geschiedenis van Europa sinds 1945* (Amsterdam 2010), 733.

Mozer Stichting'.¹⁴⁸ Deze werd begin 1990 opgericht om de contacten met Centraal en Oost Europa verder te ontwikkelen. Doel is het bevorderen van de democratie door training en scholing van democratische partijen. Dat daarbij nog vaak aan Mozer zelf gedacht wordt, valt echter te betwijfelen: op de webpagina van de Alfred Mozer Stichting is binnen het menu: / *Information / Who was Alfred Mozer?*, slechts een lege pagina te vinden!¹⁴⁹

¹⁴⁸ <http://www.alfredmozerstichting.nl/>

¹⁴⁹ <http://www.alfredmozerstichting.nl/general/Information/Who+was+Alfred+Mozer%3F>

Conclusies

Alfred Mozer (1905-1979) bezat een zeldzame combinatie van eigenschappen: enerzijds een sterke innerlijke overtuiging en anderzijds de communicatieve vaardigheden om die overtuiging ook uit te dragen en op anderen over te brengen.

Waaruit bestond die diep gevoelde overtuiging? Zijn werkzame leven na de Tweede Wereldoorlog overziend zijn daarin drie elementen te herkennen.

Ten eerste, al direct na oorlog, de overtuiging van het belang van het herstel van de Nederlands-Duitse betrekkingen. Dit uitte zich niet alleen in zijn verzet tegen de in Nederland levende plannen voor annexaties en exorbitante schadevergoedingen, maar veel meer nog in zijn vele optredens in beide landen, waarbij hij steeds weer uitleg gaf en begrip vroeg voor de meningen en gevoelens aan weerszijden van de grens. Daar lag ook een rode draad, want ook zijn latere inspanningen voor de Euregio in de jaren zeventig kunnen in dit licht gezien worden.

Op een breder en ook hoger niveau lag zijn overtuiging van de noodzaak te komen tot een verenigd, liefst federaal Europa, inclusief Duitsland. Zijn streven daartoe uitte zich op vele manieren. Allereerst waren daar zijn activiteiten in de vroege naoorlogse Europese federatieve bewegingen, uitmondend in zijn belangrijke rol in de Europese Beweging. De aanvankelijke idealen voor een 'Verenigde Staten van Europa' bleken weliswaar al spoedig ijdel, maar Mozer is de idealistische grondslag ervan altijd blijven uitdragen. Daarnaast was er zijn steun en later ook actieve bijdrage aan de supranationale dimensie van de Europese samenwerking: de EGKS, de (mislukte) EDG en de EEG. In zijn werk voor de EEG bleek niet alleen de pragmatische kant van Mozer (zijn lobbywerk voor het EG landbouwbeleid), maar ook zijn hartstocht in het verdedigen van de supranationale verworvenheden, tégen de tendensen in van een opkomend 'neonationalisme', zoals hij die zag in Frankrijk (in de persoon van De Gaulle) en in Duitsland (bij de Duitse *Gaullisten*). Tenslotte was er zijn steun aan een militair sterk West-Europa, nauw verbonden aan de Verenigde Staten, als schild tegen een - in zijn ogen - fundamenteel onbetrouwbare Sovjet-Unie. Lang wantrouwde hij de ontspanningspolitiek, zeker daar waar hij deze eenzijdig vond en ondoordacht, zoals die van de PvdA onder Nieuw Links ('Nederland uit de NAVO'). Het bezorgde hem het etiket *Kalte Krieger*.

Een derde element van zijn overtuiging had betrekking op de democratie, en vooral op de plaats en de rol van de naoorlogse sociaaldemocratische partijen. Ook daarvan zijn voorbeelden genoemd. Om te beginnen zijn pogingen in de jaren kort na de oorlog om de

SPD in Duitsland te overtuigen van de juistheid van de route die de PvdA in Nederland gekozen had: de overgang van een ‘klassenpartij’ naar een ‘volkspartij’, die zou leiden tot een ideologische *doorbraak* naar de confessionele kiezers. De nadruk op democratische processen vormde ook een onderdeel van zijn strijd met de PvdA in de jaren zeventig, nadat de partij onder druk van Nieuw Links het polarisatiemodel omarmd had. Mozer was vóór polarisatie tegenover niet-democratische partijen (zoals de communisten), maar vond polarisatie tegenover andere democratische partijen ongepast en gevaarlijk.

Samen vormden deze drie elementen de rode draad in Mozers leven. Hieraan hield hij consequent vast, ook al werd hem daarbij later wel verweten dat hij te weinig oog had voor veranderingen in de wereld en te lang bleef vasthouden aan een star Oost-West denken.

De vraag is nu: wat lag aan die innerlijke overtuiging ten grondslag? Voor een groot deel ligt het antwoord in Mozers persoonlijke vooroorlogse geschiedenis. Te beginnen met zijn multinationale achtergrond, waaraan hij vaak refereerde als de bron van zijn ‘Europeaan zijn’. Daarnaast zijn vroege ervaring met de revolutionaire onlusten in München na de Eerste Wereldoorlog (*‘seither habe ich Scheu vor System-Überwinder’*) en zijn ervaringen als socialistisch journalist in de strijd tegen het opkomend nazisme (*‘Herhören, Hitler’*). Daarna de twaalf jaren onvrijheid, eerst als vluchteling, later als onderduiker in Nederland. Tijdens de lange onderduikperiode vond hij de gelegenheid om door zelfstudie zijn inzichten te onderbouwen en verder te ontwikkelen, en zodoende te komen tot een consistente visie.

Tot zover Mozers innerlijke overtuiging. Wat hem daarnaast zo bijzonder maakte, was de wijze waarop hij die overtuiging uitdroeg. Allereerst waren daar zijn enorme werkkraft en strijdlust. En niet alleen was hij strijdlustig, hij beschikte ook over de wapens om die strijd effectief te kunnen voeren. Die wapens waren: zijn ruime intellectuele bagage, zijn enorme belesenheid, zijn journalistieke kwaliteiten en zijn oratorisch talent. En dat alles gedreven door een consequente visie, zoals hierboven uiteengezet. In de strijd gebruikte hij zijn retorische gaven, zijn scherpe pen, zijn humor en zijn overtuigingskracht. Zijn humor kon daarbij ook wel eens - naar eigen zeggen - *bösartig* worden. Hij schuwde het conflict niet, en hij heeft er ook een groot aantal gehad. Maar hij hechtte aan goede menselijke verhoudingen. Aan een van zijn correspondenten schreef hij: ‘Ik heb altijd getracht mensen en menselijke verhoudingen te kennen, omdat ik meen pas dan de zaken waarom het gaat volledig te kunnen begrijpen’.¹⁵⁰

Zijn grootste *asset* was zijn internationale netwerk. De basis daarvoor was al gelegd

¹⁵⁰ IISG, archief Mozer, inv.nr.2, brief aan Alting von Geusau, januari 1966.

vóór de oorlog, binnen de socialistische beweging, en groeide verder uit in de periode als internationaal secretaris van de PvdA. Hij cultiveerde zijn relaties door hen - gevraagd en ongevraagd - van informatie te voorzien. Bondskanselier Schmidt vond dat hij van Mozer méér hoorde dan van zijn eigen diplomatieke dienst. Op deze manier werd hij een vertrouwd adviseur van veel politici, tot op het hoogste niveau. In hoeverre die adviezen, direct of indirect, hebben bijgedragen aan de besluitvorming van hen die hij adviseerde, is voor iemand die op de achtergrond werkte zoals Mozer, niet eenvoudig vast te stellen. Een aantal voorbeelden is hier genoemd, bijvoorbeeld Mansholts biograaf, die Mozer 'van onschatbare waarde' achtte, en Van der Stoel, die Mozer een grote invloed op de Europese koers van de SPD toedichtte.

Toch blijft de vraag waarom Mozer, met zijn sterke innerlijke overtuiging en grote capaciteiten, in het politieke leven toch steeds op de achtergrond wenste te blijven? Op een directe vraag over een politieke functie, gaf hij in een interview in 1975 het volgende antwoord:

'Ik geloof dat ik niet op die plaats gekomen ben, omdat mijn hele wezen hieruit bestaat dat ik steeds weer bereid ben af te *wegen*, niet af te *wijzen*. Een politicus moet tussen mogelijkheden kiezen, en de andere opties afwijzen, mij zou dat heel moeilijk gevallen zijn'.¹⁵¹

Dat laatste klinkt niet geheel overtuigend, Mozer was meestal juist bijzonder helder in zijn keuzes, soms op het eenzijdige af. Wellicht was hij toch meer journalist dan politicus. Maar dan wel een journalist met een missie. Een missie die tot uitdrukking kwam in een van zijn lijfspreuken, ontleend aan de filosoof Fichte, waarmee hij vaak een lezing of een artikel afsloot:

'Das Leben ist eben nicht nur Gabe, sondern einen Aufgabe'.¹⁵²

¹⁵¹ IISG, archief Mozer, inv.nr.105, interview in 'De Europese gemeente', oktober 1975.

¹⁵² Bijvoorbeeld in: Mozer, *Landwirtschaft in Umbruch*,16; Mozer-Ebbinge, *Alfred Mozer, gastarbeider*, 53.

Literatuurlijst

(1) Archieven

IISG - Archief Alfred Mozer (<http://www.iisg.nl/archives/en/files/m/10872605.php>).

(2) Literatuur

Bogaarts, M.D., *De periode van het kabinet Beel, 3 juli 1946-7 augustus 1948* (Den Haag, 1989). Onderdeel van de reeks 'Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945', een uitgave van het Instituut Parlementaire Geschiedenis van de Radboud Universiteit.

Brugmans, *Wij Europa, een halve eeuw strijd voor emancipatie en Europees federalisme* (Amsterdam 1988).

Dinan, D., *Europe Recast, A History of European Union* (Londen 2004).

Drögemöller, M., *Zwei Schwestern in Europa, deutsche und niederländische Sozialdemokratie 1945-1990* (Berlin 2008).

Heerikhuizen, A.v., *Pioniers van een Verenigd Europa* (Universiteit van Amsterdam 1998), http://www.dbnl.org/tekst/heer038pion01_01/heer038pion01_01_0005.php

Harryvan, A.G., J. van der Harst, S. van Voorst (red.), *Voor Nederland en Europa; politici en ambtenaren over het Nederlandse Europabeleid en de Europese integratie 1945-1975* (Amsterdam 2001).

Judt, Tony, *Na de oorlog, een geschiedenis van Europa sinds 1945* (Amsterdam 2010).

Labohm, H.J. (red.), *De waterdragers van het Nederlands Europabeleid* (Den Haag 1997).

Metzemaekers, Drs L.A.V., *Alfred Mozer - Hongaar, Duitser, Nederlander, Europeaan* (brochure, uitgave van de Europese Beweging in Nederland; Den Haag 1970).

Merriënboer, J.C.F.J.v., *Mansholt - een biografie* (Amsterdam 2006).

Mozer, A., *Landwirtschaft in Umbruch* (Tübingen 1970).

Mozer, A., 'De SPD – erfgenaam van Lasalle, Marx en Bernstein', in: Marnix Krop (red.), *Burengerucht, opstellen over Duitsland* (Deventer 1978) 297-335.

Mozer-Ebbinge, A., R.Cohen (red), *Alfred Mozer - gastarbeider in Europa* (Zutphen 1980).

Mozer-Ebbinge, A., W.Dwarshuis, *Koerierster in oorlogstijd: het verhaal van Aaltje Mozer-Ebbinge, weduwe van Alfred Mozer* (Dieren 2009).

Marktplaats Europa, vijftig jaar publieke opinie en marktintegratie in de Europese Unie (uitgave van Sociaal en Cultureel Planbureau, 2007).

Rovers, Frits, *Voor recht en vrijheid: de Partij van de Arbeid en de Koude Oorlog, 1946-1958* (Amsterdam 1994).

Wiedijk, C.H., *Koos Vorrink, gezindheid, veralgemening, integratie; een biografische studie (1891-1940)* (Groningen 1986).

Wielenga, F., 'Alfred Mozer: Europeaan en democraat', in: *Het twaalfde jaarboek voor het democratisch socialisme* (Amsterdam 1991) 132-164.

Wielenga, F., *West-Duitsland: partner uit noodzaak, Nederland en de Bondsrepubliek 1949-1955* (Utrecht 1989).

Wielenga, F., *Van vijand tot bondgenoot* (Amsterdam 1999).

(3) Internet

Alfred Mozer stichting:

<http://www.alfredmozerstichting.nl>

Biografisch Woordenboek van Nederland:

<http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn4/mozser>

Euregio:

<http://www.euregio.de/cms/publish/content/showpage.asp?themeid=30>

Handelingen Parlement:

<http://www.statengeneraaldigitaal.nl/>